

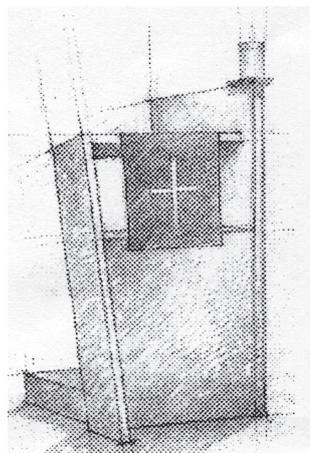
Hét Hárs

A csillaghegy-békásmegyeri evangélikus gyülekezet lapja

V. évfolyam 1. szám

2006. húsvét

Válassz!

Különös idöket élünk. Hónapok óta a választástól hangos az egyház és a világ is. De lehet, hogy csak ez az, ami hangos, aminek ricsajra, ordításra van szüksége ahhoz, hogy nyilvánvalóvá váljék. Így volt ez akkor is, az államszocializmus évtizedeiben, amikor semmi súlya sem volt. Mentek az emberek, s voksoltak a Hazafias Népfrot embereire, rábó-

lintottak a mintha-tetre. Már az, aki úgy érezte, hogy a hatalom birtokosainak elvárására ezt neki meg kell tennie. Tétje sem a bölintásnak, sem az attól való tartózkodásnak nem volt.

S ma vajon mi a jelentősége az egyházi választásoknak? Aligha merült fel bármely egyházú evangélikusban a kétség az új budai püspök személyét illetően. A polgári demokrácia díszleteit kölcsönvéve immár harmadszor ment végbe az, aminek meg kellett történnie. Az esélytelen vetélytársak pedig talán már a lehetőségtől is boldoggá lettek, hogy a nevük felkerült arra a papírra. Örülhet a kegyes nép, van neki püspöke jó húsz évre. S hamarosan lesz új országos és kerületi felügyelője is.

De minek ez az egész, ha nem a hatalomról szól? Merő hiúságból érdemes ennyi időt eltékozolni? Hiszen az egyház jó rendje eleve biztosítja, hogy a legjobbak kerüljenek az élre. S aki az élen van, az szükségszerűen jót cselekszik. Vagy mégsem? „Lásd, eléd adtam ma az életet és a jót, de a halált és a rosszat is. Ezért parancsolom ma neked, hogy szeresd Istenedet, az URat, járj az ő útjain, tartsd meg parancsolatait, rendelkezéseit és döntéseit, és akkor élni és szaporodni fogsz, mert megáld téged Istened, az UR azon a földön, amelyre bemégy, hogy birtokba vedd. De ha elfordul a szíved, és nem engedelmeskedsz, hanem eltántorodsz, más istenek előtt borulsz le, és azokat tiszteld, kijelentem nektek már

most, hogy menthetetlenül elvesztek. Nem éltek hosszú ideig azon a földön, ahova most átkeltek a Jordánon, hogy bemenjetekek oda, és birtokba vegyétek. Tanúul hívom ma ellenetek az eget és a földet, hogy előtökbe adtam az életet és a halált, az áldást és az átkot. Válaszd hát az életet, hogy élhess te és utódaid is! Szeresd az URat, a te Istenedet, hallgass szavára, és ragaszkodj hozzá, mert így élhatsz, és így lakhatsz hosszú ideig azon a földön, amelyet Istened, az UR esküvel ígért oda atyáidnak, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak.” (5Móz 30,15–20)

Áldás és átok, bár azonos tőről származnak e szavak, egymás tökéletes ellentétei, valóságuk abzsolút és kizárólagos. A mindig az Örökkévaló szándékára hivatkozó Mózes pedig arra buzdítja övéit, hogy döntsenek: „Válaszd hát az életet...!” Tehát őt. Akkor élsz, szaporodsz és boldogulsz, ha rá adod voksodat. Hát igen. Neki is ennyire fontos volt a hatalom, a másik feletti korlátlan rendelkezés lehetősége. Az üdvösséget ígéri, csak el ne pártolj tőle.

És ha mégis másképpen döntesz, akkor „kijelentem nektek már most, hogy menthetetlenül elvesztek”. Ezek után tessék választani. Úgy tűnik, az ember lényege szerint az elmúlt néhány ezer évben semmit sem változott. Szüksége van vezetőkre, nemcsak szakmai vagy gazdasági értelemben, hanem politikai és spirituális előjárókra is, akik aztán gyakorta már csak urai kívánnak lenni azoknak, kiknek gondját önként vállalták magukra. Szolgálatot, hűséget, igazságot, az élet és a boldogulás útját ígérték, s marad az ezek hiányában tökéletesen gyümölcstelen létüket elfedni próbáló pökhendi úrhatnamság.

S mi végre a kampány, a hitegetéstől, hazudozástól vissza nem riadó, a riválist emberségében és tisztességében lejáratni akaró rítusszagú időszak? Talán csak arra, hogy a választás napját minden józan, valóban élni és boldogulni akaró ember megváltásként élje meg. Végre, pár évre megint nem kell foglalkoznia a hatalom önszépítő mimikriájával.

De ez nem a mai magyar demokrácia válsága, hanem csak azé, aki még mindig bízik a törvényben, aki még mindig bukdácsolva keresi az utat Mózes-től Jézusig.

Donáth László

Az eucharisztia (gör.: hálaadás) értelmezése számos vitát váltott ki már a reformáció előtt is, mivel mind keleten, mind nyugaton a legfőbb szentségnek vagy misztériumnak tartották. Éppen utóbbi értelmében, mint hittitok, egyúttal ellene is állt az értelmezéseknek, a népi vallásosság pedig nem igényelte racionális magyarázatát. Teljesen elegendő volt Jézus parancsa az utolsó vacsorán arra, hogy „ezt cselekedjétek az én emlékezetemre” (Lk 22,19), vagyis a mindenkori liturgikus közösség ne csak ige révén, hanem a jézusi asztalközösségben is egyesüljön és Jézus testvériségévé váljék.

Ennek az asztalközösségnek természetesen mindig volt eschatologikus, a mennyek országát elővételező, sőt abba bevezető jellege is, ezért az eucharisztia jóval több a pusztán „történeti” visszaemlékezésnél. A messiási bankett, az istenuralom örök ünnepének és emelkedettségének is ki kell fejeződnie benne. Mivel megtértekből és megkereszteltekből új minőséget, szerves közösséget alkotó szentség, az eucharisztia nem végezhető papi magánügyként, amint az a katolikus „csendes misék” abszurd formájában történt. A jelenlévők egyénilag átérzett méltatlansága sem lehet akadály annak, hogy mindenki részt vegyen az eucharishtiában. Pál szigorú figyelmeztetése – *„Azért, aki méltatlanul eszi az Úr kenyerét, vagy issza az Úr poharát, vétkezik az Úr teste és vére ellen. Vizsgálja meg azért az ember önmagát, és úgy egyék abból a kenyérből, és úgy igyék abból a pohárból. Mert aki úgy eszik és iszik, hogy nem becsüli meg az Úrnak testét, ítéletet eszik és iszik önmagának”* (1Kor 11, 27–29) – ellentétben áll a jézusi példázat nagy vacsorájával, amelyre a legméltatlanabbak is bejuthatnak (Lk 14,16–21par). A közös ünneplés egyetlen előfeltétele csak a hálaadás (eucharisztia), csak ennek hiánya tehet valakit méltatlanná az Úr asztalközösségére: *„Amikor a király bement, hogy megtekintse a vendégeket, meglátott ott egy embert, aki nem volt menyegzői ruhába öltözve; így szólt hozzá: Barátom, hogyan jöhettél be ide, hiszen nincs menyegzői ruhád? Az pedig hallgatott. Akkor a király ezt mondta szolgálóinak: kötözzétek meg kezét-lábát, és vessétek ki a külső sötétségre; ott lesz majd sírás és fogcsikorgatás”* (Mt 22,11–13).

Az ortodox liturgikus szövegek az eucharisztia célját és értelmét egységesen Isten országában jelölik meg, vagyis a szentségi együttlét nem csupán arra irányul, hogy bűnös-bűnbánó egyénekből szentek közössége (communio sanctorum), egyház jöjjön létre. A jelenlévők megszentelésén túl a mennyek országának tapasztalását ígéri az eucharisztikus

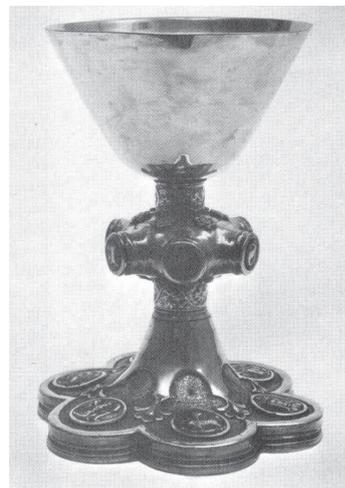
liturgia, amennyiben a Szentlélek alászállása ezt kinek-kinek lehetővé teszi. Lyoni Irénaiosz mondása („*ahol az egyház, ott a Szentlélek*”) tehát fordítva igaz, és a Szentlélek nem rendelhető alá semmilyen önmagát egyháznak nevező gyülekezetnek. A misztérium éppen emberi manipulálhatatlanságától lesz ajándékká és személyes élménnyé.

Nyugaton a skolasztika nem tudja megérteni az eucharisztia igazi misztériumát, amikor az arisztotelészi substantia-accidentia megkülönböztetéssel az eucharisztikus átlényegülés (transsubstantiatio) modusára és pillanatára összpontosított, valamint ellentétbe állította egymással a realitást és a szimbólumot. A szerzetesi igék kimondásában tételezte föl a kenyér és a bor átváltozásának indítékát, ami eredeti összefüggéseiből kiragadva hókuszpókusz lett a nép szemében (a „*hic est corpus meus*” szavak alapján). Keleten a szimbólum legfőljebb allegorikus értelmezést kapott, de nem szakadt el teljesen az általa jelölt nem anyagi realitástól, Isten ellentmondások nélküli, büntelen és örök uralmától, amelyet a liturgia egésze volt hivatott megéreztetni.

Hogy az eucharisztia miért Krisztus valóságos teste és vére, arra nem kellett teológiai magyarázatot kiötleni, hiszen keleten a látszat „valósága” mindig föltételes és másodlagos volt a rejtett lényeg valóságához képest. A szimbólum ugyanis azzal a teljességgel több, amely egybekapcsolja a láthatót és a láthatatlant, a földit és a mennyeit, az anyagit és szellemit. Természetesen lehetnek rossz párosítások is, amikor a jelenséghez önkényesen rendelt „szimbólum” csak zavart okoz, mert nem mutat rá a lényegre. A természetes „szimbólumérzékenység” az emberiség ősi, prelogikus (analogikus) gondolkodásán alapul, amelyhez megfelelő látás, annak művelése, tehát megfelelő liturgikus tradíció (mystagogia) szükséges. Nélküle az eucharisztia akár kannibalizmusnak is minősíthető lenni, ami ellen az egyház keleten és nyugaton egyaránt tiltakozott.

Vajon amikor Jézus rámutatott a „szőlőtő e termésére”, és a maga vérének nevezte, amely másokért kiontatik, és egy új szövetség, a testvéri kapcsolat éltető ereje lesz, láthatóan megváltozott a „szőlőtő e termésé”? Nyilván nem, „csupán” a mester és tanítványai addigi kapcsolata változott meg, szervesült „egy testté”. Éppúgy, mint a megtört és szétosztott kenyér esetében. Vagy amikor a keresztről Jézus meglátta anyját és egyik tanítványát, és az előbbinek azt mondta: „*Asszony, íme, a te fiad*”, a másíknak pedig: „*Íme, a te anyád*” (Jn 19, 26–27), a legszorosabb testi rokonságba kerültek egymással? Nyilván nem, „csupán” szellemi, erkölcsi kötelék jött létre közöttük, ami az előbbinél összehasonlíthatatlanul fontosabb.

P. Gábor Mózes

Aquinói Szent Tamás Éneke Krisztus testéről

BABITS MIHÁLY fordítása

Imádlak áhitattal, Isten: rejtelem,
aki e jelekben titkon vagy jelen.
Néked egész szívem átadja magát,
mert Téged szemlélve elveszti magát.

Szem, ízlés, tapintás megcsalódhatik:
de a hallás Rólad hittel biztosít.
Hiszem, amit hinni Isten fia szab:
igédnél, Igazság, mi van igazabb?

Isten-volta rejtve volt a keresztfán;
itt ember-arcát is rejti e talány.
De én mindakettőt hiszem, s vallhatom,
kérve amit kért a bűnbánó lator.

Sebeid Tamásként látnom nem lehet,
mégis Istenemnek vallak Tégedet.
Hadd hogy egyre jobban hinni tudjalak,
Tebenned reméljek, Téged vágyjalak.

Isten halálára emlékeztető
eleven kenyér és embert éltető,
add hogy éljen lelkem Belőled csupán
s jóízét Tebenned ne veszítse szám.

Kegyess pelikánom, uram Jézusom,
szennyess vagyok, szennyem véreddel mosom,
melyből elég volna egy csepp hullni rá
világ minden bűnét meggyógyítaná.

Jézus, kit titokba fedve látlak itt,
mikor lesz, hogy szomjas vágyam jóllakik,
hogy majd fátyol nélkül nézve arcodat
leljem szent fényedben boldogságomat?

Az örmény eucharisztia

I. Az örmény nép eredete

Az örmény nép hatezer éves történelemre tekinthet vissza. Ennek a hosszú történelemnek a színhelye az *Örmény-hegyvidék*, más néven *Arménia*. Ez a terület a Kaukázustól délre, illetve Mezopotámiától északra terül el, és a mai Törökország keleti harmadát, Azerbajdzsán területének nagy részét, valamint Irán és Grúzia bizonyos részeit foglalja magába. Ez a történelmi Örményország területe. A mai Örményország ennek kevesebb, mint 10 százaléka.

Az örmény nép és kultúra egyik összetevője a Kr. e. 4. évezredben itt letelepült *hurri civilizáció*, míg a másik, fontosabb alkotórésze az az *indoeurópai törzs*, amely a Kr. e. 2. évezredben talált szállást magának ezen a területen. A kettő ötvözetéből alakult ki az örmény civilizáció, amelynek nyelve indoeurópai nyelv, amely számos kaukázusi vonást hordoz magán.

Az örmények a Kr. e. 6. századtól rendelkeznek különálló területtel, amelyet a környező államok *Arméniának* hívtak. Ez az állam azonban nem volt folyamatosan független, többször foglalták el szomszédos birodalmak, és tették tartományukká, a fennálló időben pedig ütközőállam volt egy nyugati és egy keleti birodalom között. Erre vezettek ugyanis a hadi és a kereskedelmi utak (*selyemút*). A sok háború és idegen uralom ellenére az örmények olyan magas fokú művelődést hoztak létre, amely méltatlanul ismeretlen az elsősorban önmagára figyelő Európa számára.

II. Az örmény művelődés rövid története

Az örmény művelődés szerves folytatása az örmény állam létrejötte előtti hurri civilizációnak. Az örmények eredeti vallásáról keveset tudunk, a szomszédos Perzsia ugyanis a Kr. e. 6. században elfoglalta Örményországot, és a perzsa *zoroasztriánus vallást* terjesztette el az országban. A *perzsa nyelv* és *jogrendszer* is komoly hatást gyakorolt az örménységre. Később Nagy Sándor hódította meg a területet, így az ország a hellén kultúra befolyása alá került.

Kr. e. 189 és Kr. u. 428 között állt fenn az első örmény királyság. A *hellénista* államnak tekinthető politikai alakulat hivatalos nyelve a *görög* volt, bizonyos tartományainak kancelláriájában pedig a *szír*. Maga az örmény nyelv, írásbeliséggel nem bírván, hat fő nyelvjárássá bomlott szét, amelyek a 19. században még beszélt 44 nyelv alapját alkották. A kereszténység felvételét (301) követően megszületett az *örmény írás* (405), amely hatalmas lendületet adott az örmény irodalomnak. Az örmény tör-

ténelem során 7 irodalmi nyelv fejlődött ki, ezek közül ma kettő használatos.

Több évszázados *perzsa* és *arab* uralom után 885–1071 között Örményország ismét önálló királyság volt. A 11. század óta azonban Belső-Ázsiából számos nomád támadás érte az örményeket, *török*, majd a 13. században *mongol* törzsek is pusztították

területét, a 16–18. században pedig az Oszmán és a Perzsa Birodalom háborúzott Örményország területén. Mindezek a háborúk minden alkalommal igen jelentős kárt okoztak: kiirtották a lakosságot, lerombolták a templomokat és kolostorokat, elégették a kéziratokat.

A 19. század elején Örményország északkeleti csücske az Orosz Birodalom részévé vált, míg az Oszmán Birodalom területén élő örményeket a 19. század elejétől kezdve, de rendszeresen a 19. század utolsó évtizedétől irtotta a török hatóság, s végül 1915–1922 között az *örmény genocídiumban* gyakorlatilag a teljes örménységet kiirtották vagy száműzetésbe kényszerítették. 1890 és 1922 között 2,5 millió örményt pusztítottak el.

Az örmények a 11. század óta folyamatosan és tömegesen emigrálnak szülőhazájukból. A 11–14. század között állt fenn a Földközi-tenger partján a *Kilikiai Kis-Örményország*, amelyet az oda menekülők hoztak létre. Ebben az időben, amikor az anyaországban nomád törzsek pusztítottak, az örmény művelődés központja erre a területre tevődött át. Az örmények Ázsia és Európa szinte valamennyi országában jelentős számú, művelődését megőrző örménység telepedett le. Magyarországra a honfoglalás korától érkeztek örmények, a legnagyobb tömegben a 17. században Erdélybe. A mai Magyarország területén élő örmények nagy részét az *Erdélyből átszármazott örmények* teszik ki.

Az örmény művelődés az irodalom, a teológia, a filozófia, a zene, az építészet, a festészet és a kézművesség területén hagyott hátra páratlan szellemi örökséget, ezek egy-egy ágának a története is monográfiák témája. (Az örmény építészet legfontosabb emlékeiről, az örmény templomokról láthatunk egy képválogatást a *Hét Hárs* 2003. nyári számában.)

Az örménységet a *keresztény hit*, a *nyelv* és a közös *kulturális örökség* tartja össze. Az örménység súlyos történelméből két dolgot tanult meg: a kereskedelmet és az egzisztencia semmiből való újratemtésének készségét.

III. Az örmény egyház

A kereszténység a Kr. u. I. században elterjedt a Római Birodalomban és a szomszédos államokban. Úgy tartják, *Szt. Tádé* és *Szt. Bertalan* apostolok voltak Örményország első hittérítői, később görög és szír térítők jöttek, majd a hagyomány szerint 301-ben – a történészek szerint inkább 306-ban – a kereszténység államvallássá lett Örményországban, a világon elsőként.

A kereszténység nyelve már az I. századtól a görög volt, az Újszövetség is ezen a nyelven íródott. Ez a nyelv azonban ekkor már telítődött filozófiai fogalmakkal, számos alapszónak minden filozófiai iskolában más-más jelentése alakult ki. Ilyen körülmények között nagy kihívást jelentett a keresztény tanítás görög nyelven történő megfogalmazása. Nem csodálkozhatunk, hogy a tanítók számottevő részét a keresztény közösség eretneknek nyilvánította.

A 4. században a keresztényüldözések megszűntével az egyház megerősödött, ezzel együtt a helyi egyházi előjárók hatalma is. Az 5. századba látzólag hitbéli kérdések miatt, valójában az egyházi vezetők, teológiai iskolák hatalmi viszálya nyomán a *kopt*, az *etióp* és a *szír* egyházak kiváltak az egyházból, és azóta önálló egyházakként működnek tovább. Az örmény egyház, amelynek püspökei nem tudtak jelen lenni a sorsfordító *khalkédóni zsinaton* 451-ben, a szírektől kapott értesítést a zsinaton történekről, ennélfogva az örmény egyház is önállósult. A későbbiek során a római és a bizánci egyház is szétvált: *katolikus* és *ortodox* egyházakra, a szakadást 1054-ben vált véglegessé.

Az örmény egyház neve: *Örmény Apostoli Egyház*. A 12. század során létrejött az unió a katolikus egyházzal, de ezt az örmény püspökök nagy része nem fogadta el. Több évszázados huzavona után a katolikus egyházi hierarchia számára önálló pátriárkát választottak, így 1742-ben létrejött az *Örmény Katolikus Egyház*. A 19. század elején különböző felekezetű protestáns hittérítők érkeztek az örményekhez, az ő munkájuk nyomán szerveződött az *Örmény Evangélikus Egyház* és az *Örmény Baptista Egyház*.

IV. Az örmény szertartások

A keresztény szertartások sok mindent örököltek a zsidó liturgiából. Ez megnyilvánul mind a szertartások fajtáiban, mind szövegeiben és zenéjében, mind a tárgyai elemekben.

Az ószövetségi áldozatot Krisztus egyetlen áldozata váltotta fel, amely minden egyes misén megismétlődik. Ezért hívják az örmények a misét *Szent Áldozatnak*.

A zsidóság, ahogy a későbbiekben az örménység is, már az ókorban szétszóródott a Közel-Keleten. Egyetlen templomuk a jeruzsálemi templom volt, viszont mindenhol volt zsinagóga (*szünagógé*), azaz összejövetelre alkalmas hely, ahol a Szentírásból olvastak fel. A keresztényeknél megmaradt ugyanez a szertartás, és megtartotta a nevét is (*szünaxisz*).

A 2. század folyamán a szünaxiszt és Krisztus áldozatának megújítását együtt végezték, így alakult ki a mise, amelynek két alapvető része az igeliturgia és az áldozati liturgia. A hangsúly továbbra is a másodikon maradt, ahogy a *Szent Áldozat* megnevezés is jelzi.

Az örmény templom liturgikus tere is ennek megfelelő elrendezést követ. A szentély két részből áll, az egyik a zsinagógának felel meg, itt zajlik a szünaxisz, az igeliturgia, míg az egy méter magasan levő részben található a tabernákulum (szentség ház) és az oltár, amelynél az áldozati liturgiát végzik. Az örmény liturgia külön érdekessége, hogy a jeruzsálemi templom „tabernákulumát” takaró

függönyt is megőrizte. Az örmény belső szentélyt, azaz a tabernákulumot, ahol a zsidó, a katolikus és a keleti keresztény vallás szerint Isten folyamatosan jelen van, az örményeknél egy külső és egy belső *függöny* zárja el a templom többi részétől. Az ortodox egyházaknál a függönyt felváltotta az *ikonosztázion*, amely már egy meghatározott szentképekkel borított szilárd fal.

Dávid királytól kezdve imádkoznak a zsidók zsolnárokat. Az első keresztény remeték a 150 zsolnárt naponta elimádkozták. Később a napot *imaórákra* osztották fel. Az imaórák lényegében zsolnárokból, valamint a zsolnárok

keresztény megfelelőiből, a himnuszokból állnak, valamint egyéb imádságokból és olvasmányokból. Ezeknek az imaóráknak az összességét hívjuk *zsolozsmának*.

Az örmény szertartások között megtaláljuk a *szentségek* kiszolgáltatásának szertartásait is. Az örmények, a katolikus és az ortodox egyházakhoz hasonlóan, hét szentséget ismernek. A hét szentség megegyezik, csupán tartalmukban mutatkoznak kisebb eltérések, például az egyházi rend szentsége magában foglalja a diakónus, presbiter és püspök fokozaton felül a katolikus fokozatát is, mint önálló szentségi fokozatot. A *katolikus* az Örmény Apostoli Egyház feje.

Az örmény rituáléban számos egyéb ún. *szentelmény* található még. Ilyenek például a különböző kegytárgyakhoz tartozó áldások, meghatározott imádságokat mondanak az étkezés előtt és után is, és speciális *ünnepi szertartások* (pl. lábmosás) tartoznak a különböző ünnepekhez is. Örmény különlegesség a *halotti liturgia*, amelyet a mise végéhez toldva szoktak mondani.

V. Az örmény Szent Áldozat felépítése

Az örmény *Szent Áldozat* szertartásában a fentebb említett két alapvető részhez később más elemek járultak. A szertartáskönyvek szerint a *Szent Áldozatban* a következő hat rész különíthető el: *Öltözködés; Előkészület; Igeliturgia; Áldozati liturgia; Elbocsátás; Hálaadás*. Az alábbiakban a zsolttárok számai a zsidó Hetvenes fordítás (Septuaginta) alapján szerepelnek, ennek örmény fordítását használja az Örmény Apostoli Egyház. Zárójelben a héber eredeti szöveg számozása található.

1. *Öltözködés*. A pap a sekrestyében végzi. Elmondja a 131. (132.) zsolttárt és különböző imádságokat. Ezután kezet mos, a 25. (26.) zsolttárt imádkozván. Végül felölti a liturgikus öltözékeket, és elimádkozza az egyes ruhadarabokhoz kapcsolódó könyörgést.

2. *Előkészület*. A pap és az asszisztencia bevonul a szentély elülső részébe. Elhangzik a lépcsőima, amelynek második felében a 99. (100.) és a 42. (43.) zsolttárt recitálva felvonulnak az oltárhoz. Behúzzák a nagy (külső) függönyt, és megkezdődik az áldozati adományok előkészítése. A függöny kinyílása után megtömjénezik az oltárt, az asszisztencia levonul a templomhajóba, hogy körmenetben végigtömjénezzék a templomot.

3. *Igeliturgia*. A diakónus szavával kezdődik: „Adj áldást, uram!” A pap könyörgéseket mond, majd elhangzik az ún. déli himnusz. A kis bemenet során az evangéliumos könyvet körbeviszik az oltár körül, és az elöl álló hívek megcsókolják. Az evangéliumos könyv Krisztust jelképezi. Az egyik legősibb keresztény himnusz, a *Szent Isten* éneklése után jön a nagy litánia, aztán az olvasmányok, az alleluja és az evangélium. A hitvallást újabb litánia követi. Az igeliturgia a záró könyörgéssel és a záró áldással fejeződik be.

4. *Áldozati liturgia*. A diakónus kiküldi a hittanulókat és a bűnbánókat. Behúzzák a kis függönyt, a celebráns pap leveszi a koronát. A nagy bemenet során az adományokat körmenetben az oltárra viz-

szik, közben angyalokról szóló énekek kapcsolják a földi liturgiát a mennyeihez. A pap kezet mos.

Az ún. anaphora, vagyis az átváltoztatási imádság (eucharisztikus imádság) elején áll a békecsók szertartása: az oltártól kezdve a hívek egymásnak adják tovább a békét szimbolizáló „csókot” (egymás vállát megfogva balról és jobbról közelítve meg a másik arcát). A prefáció a diakónus és a nép párbeszéde, miközben a pap áldást ad, és elmondja a prefáció könyörgését. Elhangzik a szeráfok éneke, a zsidó liturgiából származó *Szent, szent szent* ének. Ezután következik az utolsó vacsora felidézése, a Szentlélek hívásával teljessé váló átváltoztatás, majd a megemlékezések.

A szentáldozás szertartását valamennyi egyházban a Miatyánk elimádkozása előzi meg. Az örmény liturgiában a szentáldozás szertartása igen kidolgozott: a pap üdvözli a híveket, aztán a

Miatyánk előtti litániát, majd a Miatyánkot mondják. A pap főhajtási imádsága, vagyis az oltáriszentség előtti leborulása után az Úrfelmutatás („Szentség a szenteknek”) következik énekekkel, hitvallással, szentségi áldással. Ezután behúzzák a függönyt, a kenyértörést követően az asszisztencia megáldozik, közben áldozási énekek hangzanak el. Kinyitják a függönyt, és a hívek az oltár elé járulnak, ahol két szín alatt áldoznak. A pap az oltár közepén lekuporodva, kis kanállal az átváltoztatott kenyérdarabot a borba mártva adja a hívő szájába. A hívek szentáldozását újabb szentségi áldás követi.

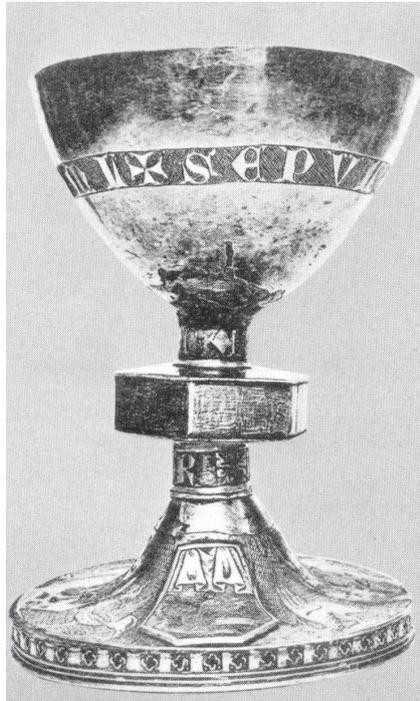
5. *Elbocsátás*. A függönyt ismét behúzzák, hálaadó énekeket énekelnek, és a pap elvégzi a szent edények tisztogatását. A függöny kinyitása után az asszisztencia levonul az oltár elé, a pap könyörgés formájában hosszú áldást ad, majd az utolsó evangélium szertartásában többnyire elhangzik János evangéliumának prologusa. A szent kereszthez szóló litánia és könyörgés után a pap áldással elbocsátja a népet.

6. *Hálaadást* a pap többnyire a sekrestyében végzi. Különböző könyörgéseket mond, majd elimádkozza a 33. (34.) zsolttárt.

VI. Az örmény eucharisztikus imádságok (anaphorák)

Az örmény egyházban – hasonlóan a katolikus, ortodox és a keleti ortodox egyházakhoz – hisznek a *teljes átváltoztatásban*, vagyis abban, hogy a *Szent Áldozat* során a kenyér és a bor Krisztus testévé és vérévé változik, és megmarad annak mind a hí-

vek áldozásakor, mind a *Szent Áldozat* után. Lényeges tudnivaló, hogy míg a katolikus eucharisztikus imában a *Szentlélek lehívása* az utolsó vacsora felidézését megelőzően történik, a keleti egyházakban azt követően. Így, amint korábban említettük, az átváltoztatás az eucharisztikus imádság vége felé, a megemlékezések előtt, a Szentlélek lehívásával válik teljessé.

A római liturgiában, egészen a 20. század végéig, egyetlen eucharisztikus imádságot használtak. Ezzel szemben az ősegyházban több változat élt, a keleti egyházak a mai napig több anaphorát használnak, a nyugati szír liturgiában például 80-félét találunk.

Az örmény liturgiában kezdetben a bizánci eredetű *Nagy Szt. Bazil-féle anaphorát* használták eucharisztikus imádságként. Ezt a későbbiek során több változatban átszerkesztették, majd a bizánci liturgiában is továbbfejlődött Bazil-anaphorát újból lefordították örményre. Később *Aranyszájú Szt. János anaphoráját* és több más anaphorát is lefordítottak görögből, szírből és latinból, ma összesen tizenöt örmény anaphorát tartunk számon. Azt nem tudjuk pontosan, hogy ezek közül melyiket milyen alkalommal használták, ugyanakkor valószínűsíthetjük, hogy míg a bizánci egyházban általában az Aranyszájú Szt. János-anaphorát imádkozták, és csak némely ünnepeken a Bazil-anaphorát, s még ritkábban a Jakab-anaphorát, addig az örmény liturgiában a Bazil-anaphora élvezett elsőbbséget. A későbbiekben ennek a 10. század körül szerkesztett újabb változata, az ún. Alexandriai Szt. Atanáz-anaphora kiszorította az összes többit, és a mai napig ezt használja az örmény egyház. A jelenlegi változatot a 12. században élt nagy egyházfő, költő és zeneszerző, *Kegyelemteli Szt. Nerszész* alakította ki, aki az átváltoztatás igéi, a felajánlás és a Szentlélek lehívása után egy-egy éneket iktatott be: *Ének az Atyához, Ének a Fiúhoz, Ének a Szentlélekhez*. Ezzel az eucharisztia ünneplése az örmény egyházban páratlanul kidolgozott zenei megformálást kapott.

Zsigmond Benedek

Aquinói Szent Tamás Himnusza az Oltáriszentségről

BABITS MIHÁLY fordítása

Zengjed, nyelv, a dicsőséges
test titkát s a drága vért
melyet hullatván értékes
válságú az emberért
a föld ura, a felséges
méh gyümölcse nem kimélt.

Egünk küldte, s nekünk szülte
tisztta szűz, szeplőtelen.
Köztünk élt és hinté földre
az Igét, mely jót terem;
s csodás szertartással ülte
bucsuestjét ideleinn.

Mert a végső estebédet
tartván ő és társai,
együtt a törvényes étket
jámborul fogyasztani:
étkül a tucatnyi népnek
önmagát osztotta ki.

És a kenyeret testévé
igézte az Ige-test
s a bor lett Krisztus vérévé:
magyarázni ne keresd!
Hit dolga és igaz szívé,
hogy erősen tartsa ezt.

Azért kell e nagy szentséget
leborulva áldani
és a régi Szövetséget
új ritussal váltani:
pótolják a rest érzéket
a merész hit szárnyai!

Az Atyának és Fiának
légyen áldás, dicsőség,
üdv, hozsanna és imádat,
ujjongások hirdessék!
S aki kettejükből árad,
a Lélek is áldassék!

Gondolatok az eucharisztziáról

Amikor e gyülekezet lelkipásztora telefonon azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy írjak egy olyan cikket az úrvacsoráról, amelyben megkülönböztetett hangsúly kerülne a sajátosan evangélikus álláspont kidomborítására, először kisebbfajta pánikhangulat kerített a hatalmába. Az egyik legősibb keresztény rítus, a Jézus által alapított eucharisztikus közösség, az úrvacsora kérdése, amely eredetileg az egész kereszténység egységét lett volna hivatott kifejezni, már évtizedek óta az ökumenikus párbeszédnek homlokterében áll. Ennek a párbeszédnek a dinamikájára pedig az jellemző, hogy az eltérő értelmezések csak rendkívül lassan és óvatosan közelítenek egymás felé, a vitapartnerek gyakran évekig is képesek elvitatkozni egy-egy problémásabb kifejezés értelme fölött mire konszenzusos megoldás születik. Hogyan tudnék én autentikusan megszólalni ebben az igen kényes témában? Úgy éreztem tehát, hogy a sors megint arra kényszerít, hogy darázsfészekbe dugjam a kezem, és lelki szemeim előtt már előre le is pergett a kép, amint különleges élvezettel fogják majd darabokra szedni a cikkemet a különböző teológiai autoritások.

A leginkább kézenfekvő menekülőút, hogy a témát a protestáns ortodoxia kikezdzhetetlen dogmáiba ágyazzam bele, eleve le volt zárva: hiszen az igazi feladatot és kihívást éppen az eucharisztziának a kor szellemi, kulturális és társadalmi elvárásainak megfelelő újraértelmezése jelentené. Erre már csak azért is szükség lenne, mert informális és nem túl kiterjedt – mégis gyanítom, reprezentatív – felméréseim során úgy tapasztaltam, hogy az eucharisztia tekintetében a gyülekezeti tagok többségének értelmezési horizontját, még ha ismerik is a reformátori álláspontot, leginkább egyfajta differenciálatlan érzelmi massa tölti ki. Ahol pedig a személyes értelemadás nem történik meg, és csupán előre gyártott panelekre próbál valaki érzelmileg ráhangolódni, ott pontosan az eucharisztia titkának a lényege sérül: mert nem jön emberi válasz az isteni kezdeményezésre, nem engedem, hogy a szentség megnyisson, és *megváltozzam* általa.

Éppen ezért úgy döntöttem, hogy az általam legjobbnak tartott posztmodern hermeneutikai elveket követve, a saját kontextusomból indulok ki. A következőkben közreadott gondolatok tehát semmilyen esetben sem kívánnak kizá-

rólagosnak vagy normatívnak tűnni. Éppen ellenkezőleg: deklaráltan töredékesek és szubjektívek. Egy 30 éves, a teológiával jó 10 éve foglalkozó, meglehetősen introvertált, kereső ember válaszkísérletei azokra a kérdésekre, amelyek az eucharisztikus közösségben való részvétel során mindenkiben automatikusan felmerülhetnek. Ez a sajátos perspektívából történő, személyes értelemadás ugyanakkor mégis egy tágabb kontextusban, az evangélikus egyház kontextusában, a reformátori értelmezéseket figyelembe véve jön létre – ezért célszerű először ezeket megvizsgálni.

A reformátori úrvacsoratan

„...vette Jézus a kenyeret, áldást mondott, és megtörte, a tanítványoknak adta, és ezt mondta: »Vegyétek, egyétek, ez az én testem!« Azután vette a poharat és hálát adott, nekik adta, és ezt mondta: »Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem...«” (Mt 26,26–28).

Az úrvacsorával kapcsolatosan legelőször felmerülő probléma Krisztus *reálprezenciájának*, azaz valóságos jelenlétének a kérdése. Luther bibliaértelmezésében ezen a ponton mindenféle allegorikus vagy átvitt értelmezést kizár, és kérlelhetetlenül ragaszkodik a szó szerinti értelemhez. „...ez az én testem..., ez az én vérem...” A kenyér Jézus kezében az utolsó vacsorán és a kenyér a lelkipásztor kezében a szentség kiszolgáltatása közben úgyszintén: Jézus Krisztus teste. Az ágostai hitvallásba ez a következőképpen került be: „...Krisztus teste és vére valóságosan jelen van és kiosztásra kerül az úrvacsorával élőknek” (X. cikkely). A reálprezencia kérdésében egyébként a különböző keresztény felekezetek ma is szinte kivétel nélkül egyetértenek, az eltérő értelmezések már a reformáció idején is a „hogyan?” kérdéssel kapcsolatosan kerültek elő.

Hogyan van jelen Krisztus az eucharisztziában? A kérdésre adott válasz – amely a katolikus és zwingliánus úrvacsoratanal folytatott viták keretében nyerte el végleges formáját – részletes ismertetése szétfeszítené ennek a dolgozatnak a kereteit, ezért csak a lényegyet foglalom össze röviden. Luther minden körülmények között óva intett a jelenlét mikéntjére vonatkozó túlzott spekulációktól, és általában véve igyekezett megőrizni az eucharisztia *misztérium*-jellegét. Ezért úgy fogalmazott, hogy a kenyér mindvégig kenyérként van jelen (és nem „lényegül át” testté), Krisztus teste pedig testként, a kettő pedig egy speciális kapcsolatban, az „Unio Sacramentalis”-ban egyesül (anélkül, hogy a minőségek feloldódnának egymásban és egyfajta ötvözet jönne létre).

Tillich szimbólumértelmezése

A probléma azonban továbbra is megmarad. Kezünkbe véve a búzából sült kenyeret és a szőlőből erjesztett bort, semmiképpen sem gondolhatjuk, hogy Jézus Krisztus fizikai, anyagi testét és konkrét, vörös színű vérét vesszük magunkhoz az úrvacsorában valamilyen isteni csoda folytán. Mégis, miért tartjuk úgy, hogy valóságos testét esszük, és valóságos vérét isszuk? Hogyan lehetséges mindezt úgy hinni, hogy közben ne kövessünk el *sacrificio intellecti*-t, ugyanakkor mégse gyilkoljuk le a misztériumot valami sekélyes racionalizálással? Azt a pontot, ahol a reformátori úrvacsoratan számomra életre kel és értelmet nyer, Paul Tillich szimbólumértelmezésében találtam meg.

Tillich alapvető különbséget tesz a *jel* és a *vallásos szimbólum* között. A jel és az általa jelölt dolog közötti kapcsolat mindig valamilyen közmegegyezésen alapul, amit emberek határoznak meg (ilyenek például a közlekedési jelek), míg a szimbólum egy ennél sokkal mélyebb, transzcendens valóságra utal. „A vallásos szimbólum nem pusztán jel, ami úgy utal valamire, hogy nem áll vele belső kapcsolatban. A vallásos szimbólum úgy jeleníti meg az általa szimbolizált valóság erejét és értelmét, hogy részesedik abban. A szimbólum részesedik abban a valóságban, amit szimbolizál.”²¹ A szimbólum tehát részesül abból a transzcendens valóságból, amellyel össze akar bennünket kötni, és amely egyébként a görög szó jelentésében is világosan tükröződik: *szün-bolosz* = össze-kötő,-vető,-dobó (ellentétben a *dia-bolosz*-szal).

Communio és participatio

További kapaszkodót jelent számomra a eucharisztia megértésében az, amit Pál apostol kérdezett a korinthusi gyülekezetétől az első korinthusi levélben:

„Az áldás pohara, amelyet megáldunk, nem a Krisztus vérével való közösségünk-e? A kenyér, amelyet megtörünk, nem a Krisztus testével való közösségünk-e? Mert egy a kenyér, egy test vagyunk mindannyian, akik az egy kenyérből részesedünk.” (1Kor 10,16–17)

Mind a két megszentelt cselekedetről ugyanazt állítja az apostol: mindkét szakrális aktus *közösséget* teremt. Nagyon sok olyan emberrel találkoztam már, aki az eucharisziát úgy értelmezi, mint afféle személyes bűneltörlő eszközt, ahol „tisztá lappal” lehet felkelni az oltártól. Azt hiszem, pont az ilyen hozzáállásnak szól a figyelmeztetés: „aki méltatlanul eszi az Úr kenyerét, vagy issza az Úr poharát, vétkezik az Úr teste és vére ellen” (1Kor 11,27). Mert egyfelől igaz az, hogy amikor a kegyelmi eszközzel való élés során egy atomizált és individualizált

társadalomban és egy horizontális felszínre lecsupaszított, mélységét veszített világban élő ember életébe belép az Isten, a vegytiszta transzcendencia és vertikálitás, akkor az megrázó, személyes találkozás. Másfelől ugyanez a vertikális jelenlét az egész horizontalitást feltölti mélységgel: felnyitja a szemet a mellettünk térdeplőre; arra, hogy mindannyian ugyanannak a testnek a részei vagyunk.

Közösség és részvétel. Hitem számára ez az a két kulcsfogalom, amelyek nélkül nem lenne érthető az úrvacsorának, az isteni bűnbocsánat és kegyelem közvetítő szentségének a titka. Aki a kenyérből és a borból részesedik (*participatio*), az Krisztus testében közösségre (*communio*) lel. Aki az eucharisztian részt vesz, az új identitást kap: többé már nem *egyén*, hanem a *test* tagja, akinek az ereiben Krisztus vére folyik. És ha ezek után újra individuumként, elszigetelt egyéenként lép az Úr szent asztalához, akkor „vétkezik az Úr teste és vére ellen”.

Mi az, ami az úrvacsora aktusában közösséget teremt? Durván leegyszerűsítsük a problémát, ha úgy értelmeznénk: az teremt a közösséget, hogy együtt isszuk Krisztusnak ugyanazt a vérét, esetleg ugyanabból a kehelyből; és ugyanazt a megtört kenyeret esszük mindnyájan. Az áldás pohara és a megtört kenyér a hívó számára Krisztus valóságos vérévé és valóságos testévé végeredményben az elfogadó *hit* által válik. Ez a *sola fide* mélységesen lutheri tanítása, aki maga is úgy tartotta, hogy a kegyelmi eszközökkel való élésnek elengedhetetlen része a hit, a szentség nem *ex opere operato*, nem önmagában működik. A kehelyben lévő bor és a kenyérdarab túlmutat önmagán, és a megszentelő hit által válik az ivás és az evés szertartása Krisztus kegyelmében való *közös részesedéssé*, és így válik a

kegyelemben *résztvevő gyülekezet* Isten megigazuló gyermekeinek *közösségévé*. Mivel az áldás poharában lévő bor és a megtört kenyér Jézus kiontott vérének és megtörtött testét jelenti a hívek számára, ezért Pál apostol ezekkel a szavakkal egyértelművé tette, hogy az úrvacsorával élők Jézus értük történt szenvedésének és halálának jótéteményét kapják: ingyen, kegyelemből.

Anamnézis

Krisztus eucharisztikus jelenlétéről azonban nemcsak a kenyér és a bor elemeiben való jelenlétre koncentrálva lehet beszélni. Ennek egyik – és nem kizárólagos – módja az, amikor arról beszélünk, hogy Istennek Jézus Krisztusban véghezvitt tette az erre való emlékezésben (anamnézis) is jelen van. Ami megint csak arra utal, hogy a jelenlét az emlékező Mindennek textuális alapja az „*ezt cselekedjétek az én emlékezetemre*” (1Kor 11,24).

Az értelmezést persze jelentősen segíti, ha arra gondolunk, hogy a vérenek ivásán és testének evésén alapuló új szövetséget Jézus maga is tudatosan komoly hermeneutikai tradíciókkal rendelkező hagyomány kontextusában helyezte el. A szinoptikusokból az derül ki, hogy az utolsó vacsora a Páska hetére esett, és tulajdonképpen egy szédervacsora lehetett. Egy ilyen széderestén pedig az étkezés addig nem kezdődött el, amíg föl nem olvasták a kivonulásnak, Isten szabadító munkájának a történetét a Haggádából. A szabadítás történetének a meghallgatása azonban több volt, mint egyszerű visszaemlékezés, ilyenkor a hívő zsidó maga is *újra átélte* a fogságból való szabadulást és a szabadító isteni jelenlétet – ergo a visszaemlékezésnek önmagában szalvifikus – megmentő – jellege volt.

Én azonban még ennél is többet érzek ebben az anamnézisben. A görög szó, an-amnésisz, szó szerint a „feledékenység elvesztését”, az amnéziából való felébredést jelenti. Az eucharisztikus közösségben az addigi amnéziás, lefokozott tudatállapotban szendergő és vakon, tétován botorkáló embernek a jelenléttel való találkozás pillanatában felpattan a szemei, és hirtelen látni kezd. Meglátja azt, hogy a szabadítás nemcsak egy régmúlt történeti esemény. Jézus sosem ment el, sosem hagyta magára az övéit. A valóságos Istennel való közösség lehetősége mindvégig jelen volt. A „jelenlét” volt mindvégig jelen, itt volt karnyújtásnyira, csak ő nem volt jelen hozzá. Az eucharisztikus találkozásban azonban fölébred az amnéziából, és már emlékezik, és újra lát, és többé már nem ugyanaz az ember.

Nánai László Endre

Jegyzet:

¹ Tillich, Paul, Rendszeres teológia, p. 245, Osiris, Budapest, 1996.

A mesebeli farkas

Vers és kommúnió Pilinszknél

A *KZ-oratórium* szövegében fúgaszerűen fonódnak össze ismeretlen helyről hangzó szólamok. A bennük felmerülő emlékképeket ugyanaz jellemzi, mint az éjszakai Prágát: „kivilágítva, elfeledve” tűnnek a múltba. Az emlékezet egyszerre rajzolja meg és törli el az észlelés topográfáját. Az utazás és az eszmélés látványtöredékei után („Gótbetűk. Németország.”) elsőként a Kisfiú szavai exponálják egy hullaház képét, melyet az Öregasszony egészít ki.

„Kisfiú: Nagyon messze és egészen közel a kőasztalon feküdt valaki.

Öregasszony: Olyan volt, mintha virágház lett volna, de nem voltak benne virágok. Egyetlen hosszú folyosó; vályogfalak, de a föld melegével. A folyosó kiszélesült a végén, s világitott, mint egy monstrancia.”

A befejező hasonlat zavaró momentum: elragadtatott tévesztés, idegen nézőpont beavatkozása ott, ahol ünnepi szertartás nem ellenpontozhatja a történeteket. A katolikus képzelet botlása provokáció: a teológia kihívott és kihívó erőtlenségéről ad hírt. A *par excellence* kegytárgy az utolsó stációnál a jelölők megbízhatatlanságában osztozik. Akkor segít csak felvenni „a világ képtelenségének súlyát – mintegy beöltözve a lét és tulajdon ellentmondásaink terhébe” (*Ars poetica helyett*) – ha maga is keresztülhalad a felejtés állomásain; ha láthatatlanná válik, hogy magába fogadhasson minden láthatót, és kézzelfoghatóvá tegye az egyetemeség létmódját. Az imaginárius szentégtartó túlnövekszik saját körvonalain: jelentésének eredendő határtalanságát az immár belülről kerülő távoli látványelemek esetlegessége jelöli. „Értetek és sokakért” – a jelkép önmagát osztja szét. A kitett

ostya lebomlik, szóvá átlénygülvé megtöbbszörözi metonimikus tartalékait, lehetséges érintkezési felületeit. („...a mai halottak liturgiája is megte-remtésre vár. Ez nem lehet szépítés vagy egyszerű képkölcsonzés gyümölcse” – jegyzi meg Pilinszky a hetvenes évek közepén, töprengésének egyik hig-gadt, kilélegző szakaszában.)

Az emlékezet egymásba nyíló tereiben ezután a harmadik szereplő, R. M. – „fiatal lány” – elbes-zélése halad tovább. A dramaturgiai utasítás sze-rint nem pusztán újabb történetbe kezd, hanem másik történet alanyaként szólal meg:

„Hol volt, hol nem volt,
élt egyszer egy magányos farkas.
Magányosabb az angyaloknál.

Elvetődött egyszer egy faluba,
és beleszeretett az első házba,
amit meglátott.

Már a falát is megszerette,
a kőművesek simogatását,
de az ablak megállította.

A szobában emberek ültek.
Istennen kívül soha senki
olyan szépnek nem látta őket,
mint ez a tisztaszivü állat.
Éjszaka aztán be is ment a házba,
megállt a szoba közepén,
s nem mozdult onnan soha többé.

Nyitott szemmel állt egész éjszaka,
s reggel is, mikor agyonverték.”

Pilinszky színpadi műveinek kritikus pontig feszített öntörvényűségét – Balassa Péter szerint a látszólagos hermetizmus valójában „egy radikális, égi avantgárd-tapasztalat töredékes verbalizálása” – itt még oldja valamelyest az allegória átlátható szerkezete. A legendabeli farkas az elbeszélő; az állat: ember, akinek keze hajdani kezek nyomát tapintja ki, s a jelenlét hiányával találkozik. Jelzője („tisztaszivü állat”) a boldogmondásokat is felidézi egy villanásnyira. A megértés poétikai transzfigurációja folytán lehet kiváltsággá a teremtmény kifosztottsága, és merülhet a szépség utópiájába azok sorsa, akik agyonverik.

*

Az emlékezet Pilinszky *Szálkák* című kötetben a felejtés törvényének engedelmességgel tartja meg és engedi el a dolgok azonosságát. Így a *Találkozások* (*Szilágyi Júliának*) című versben is, ahol az időt az összetartozók kapcsolódásának múltékonysága tagolja: a jelek kiüresedése, az értelem fel- és

visszaépülése, a viszonylagosság tapasztalata. Az örökös metamorfózis eshetőségekkel terhes: megszólításokkal, nevek kimondásával, érintésekkel, telítődő pillanatokkal, megfordulásokkal, sorsdöntő semmiségekkel, felejtethetetlen epizódokkal – a megismerés nagyszerkezeteinek, a bizonyosság súlyos rendjének ironikus tagadásával. A nem szűnő átrendeződés az evangéliumi anarchiákkal, a szegénységgel és a szeretettel rokon:

„Hányféle találkozás, Istenem,
együttlét, különválás, búcsuzás!
Hullám hullámmal, virág a virágtól
szélcsendben, szélben,
mozdúlva, mozdulatlanul
hány és hányféle színeváltozás,
a múlandó s a múlhatatlan
hányféle helycseréje!”

[*Találkozások*]

A történések idejének ismeretlen mértéke határoz arról, hogy mi mutatkozik meg ígéretként a „töredék foglalatában” (*Metronóm*). A valóságos jelenlét, ha nem élettelen fogalom, csak folyamatosan megtörténni tud: „Minél inkább belátjuk, hogy a világ absztrakció, s lényege szerint nincsen, annál odaadóbban kell törekednünk a realizálására.” (*Naplók, töredékek*). A *Szálkák* versei a hittétel elvont tartalmától elfordulva egyszerűségek helyettesítő alakzatait nagyítják ki. Szekvenciájuk az elveszettek és a mindenkori veszendők keresését és egybegyűjtését mintázza a legveszendőbb, az *én* rendezésében.

A *Monstrancia* című versben a hóesés – a jótékony feledés, a feloldozás, a kegyelem természeti toposza – meghatározó gyerekkori emléket ruház fel végső érvénnyel. Az intézeti lányok, „fiatal és gyönyörű börtöntöltelékek” liturgikus felemeltetése (teo)logikus következmény, melyet az evangélium (prelogikus) áttetszősége alapoz meg, és amelynek kimondása a szabadítástörténetben részt vevő bezsédcselkvés. A *Juttának* című vers második szakasza eucharisztikus utalással rendeli egymáshoz a közelség és az áhítat mozzanatát:

„A tél növekszik.
Egy magányos farkas jött le a faluba.
Reszket előtted.
Mise ez.
Utolsó áldozás.”

[*Január*]

A farkas-metafora ezúttal is a kivetett és a „minden tettünk boldogtalan és irtóztató ideje alatt” (*Kőfal és ünnepély*) zajló rejtett drámában üdvösségért könyörgő kreatúrát értelmezi. Az, hogy egyz-

szersmind a szerelem alávetettségében, kevésbé a szakrális esemény szentimentális kifordításaként hat – bár a fokozatok vagy rokon minőségek analógiája ezt is jóváhagyná –, sokkal inkább a részese- és személyes változatainak teológiai jelentőségére és a hit költészeti médiumának értelemképző erejére vall.

*

A versben a metaforát létrehívó „ez” anélkül tágítja ki a mise jelentéskörét, hogy a hagyomány lírai továbbírását a szubjektív részlegesség szolgálatába állítaná. Az eucharisztia teremtő deixisét (ez az én testem) a második rámutatás (ezt cselekedjétek) meghatározatlanul, a „tárgy” időbeli nyitottságában adja tovább. Az ismétlő cselekvés szükségképpen zárul rituális formába, amikor megértettként ismétli az átadás mozdulatát, de nem vesz tudomást arról, hogy ami átadatik (ez) és aki átadja (én), egyaránt szétveti magyarázatait. Azt a kijelentést, hogy a kenyér az én testem érte-tek, az emlékező mozdulat magába foglalja ugyan, de nem rendelkezik felette. Hogy a kenyér miként lesz testté és az érte-tek miként ölel át mindenkit, meghaladja illetékességét és cselekvőképességét. A helyettesítő ismétlések története során az én nevében és személyében fellépők hatalmának feltételezése éppúgy hozzájárult a liturgia, a közös mű exkluzív ritualizálásához és a birtokolhatatlannal való együttélés következményeinek háritásához, ahogy a cselekvés újra-megcselekvése önmagában a történet nélküli szertartás gépiességével felel a benne foglalt kimeríthetetlen gesztus szentségére. Holott e gesztust mint saját mástörvényű lényegét őrzi meg vagy számolja fel aszerint, hogy nyit-e teret és hagy-e időt megvalósulásának; hogy az átadás cselekményének folytonos utánzása kilép-e saját kereteiből az utánozhatatlan átadásának folytatódó cselekedetei felé; hogy tehát megválaszolatlan kérdésként és elvégzetlen feladatként hordozza-e, körülveszi-e figyelmével, és megkísérli-e kimondani azt, amit maga nem teljesíthet be.

„Esti mise, téli vecsernye,
éjféli Úrfölmutatás,
miként a hó hallgat a meglepett
fák alján, ahogyan csupán
a téli égbolt erős, szilárd,
úgy vérzenek jók, rosszak együtt,
bárányok, füvek, farkasok,
halálunk monstrenciájában.”

[Ahogyan csak]

Mártonffy Marcell

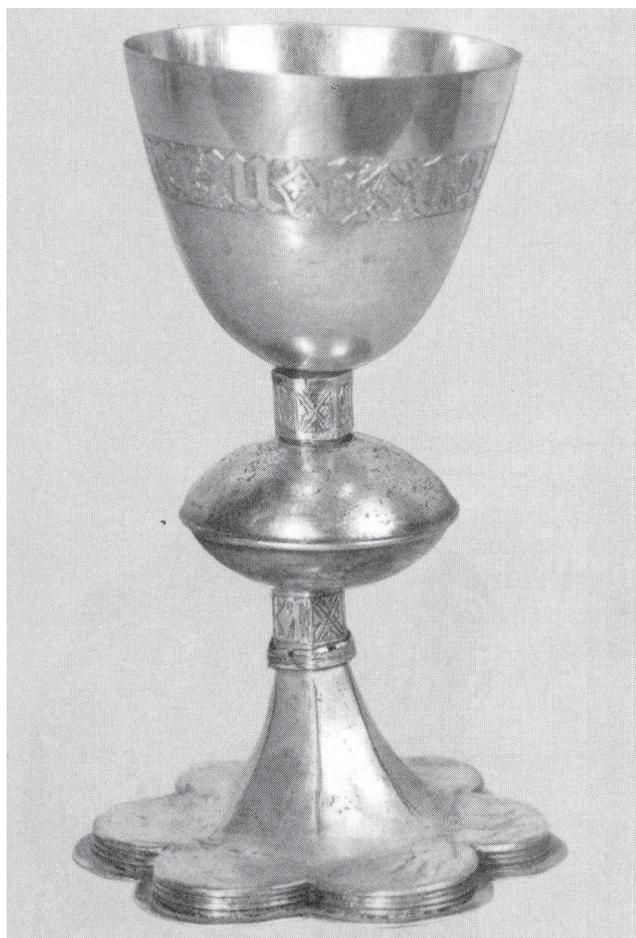
Csend által hallhatóan

2000-ben, amikor először beléptem a békási templom kapuján, és megpillantottam a póre téglafalat, első gondolatom Bergman volt. Aligha véletlenül, hiszen akkortájt láttam először az Úrvacsorát, így nem volt nehéz a minden felesleges díszítést nélkülöző falakról a hasonlóképpen letisztult és mégis telített képekre asszociálnom. Később részletesen megismerkedtem Bergman életrajzával, s megtudtam, hogy egy uppsalai evangélikus lelkész fiaként született; a szigorú apa és a szabadságát kereső fiú viszonyát állandó konfliktusok jellemezték. Bergman – saját bevallása szerint – hitetlenné vált, ám végignézvén életművén, erős a gyanúnk, korántsem lett hagyományos értelemben vett ateista, mivel mindent csak a hit relációjában képes megközelíteni – filmjeiben tehát nem egy materiális alapú, önmagától működő világot konstruál. Valahol létezik a Teremtő Isten, csak hangja nem jut el hozzánk, innen származik a jogos félelem, hogy a hozzá intézett imáink sem találnak meghallgatásra.

A bergmani életmű szinte áttekinthetetlen terjedelmű, annál is inkább, mivel korai filmjeinek java része sosem került Magyarországon bemutatásra, és ezért kivételesen nem a szigorú cenzorokat kell okolnunk – hozzájuk aligha jutottak el a művek –, a svéd rendező az ötvenes évek második feléig nem vívott ki különösebb nemzetközi elismertséget. Dolgozott operában, színházban, tévében, s első munkái között – meglepő módon – számtalan vígjátékot találni, amennyire tudni, hullámzó minőségűeket. Az életmű első kiteljesedést a hatvanas évek modernista hullámai hozták; 1961-ben készítette a *Tükör által homályosan*-t, a későbbi *Trilógia* első darabját. Ezzel Bergman Bresson mellett a másik olyan rendezővé lett, akinek tematikája az istenkeresés köré szerveződik: mindketten a kereszténységből indulnak ki, mindketten mély kétségek és kétségbeesések közepette. Bresson szellemi környezetét a katolicizmus, Bergmanét a lutheránus hit adja. Így válik csak igazán különössé, hogy előbbi filmnyelve puritánabb: sokáig kitarzott, kiüresedett felvételekkel dolgozik, amelyek – Pilinszky kifejezésével élve – „unalmon túliak”, helyet hagyva ezzel egyfajta meditatív befogadásnak. Bergmannál is érezhetjük az unalom meghaladását, ő azonban, már csak szer- teágazó életművéből következően is, sokkal bátrabban alkalmaz különböző látványos effektusokat: hangsúlyos premier plánokkal dolgozik, az emberi arc rezdüléseinek megragadására törekszik, amíg Bresson távolságot tart modelljeitől (ahogyan színészeit nevezte); Bergman előszeretettel ugrál előre-hátra az időben, álmokat jelenít meg – Bresson történetei kíméletlen linearitással lépnek előre.

Egyikőjük sem kanonizált vallási történeteket visz vászonra, hanem köznapi emberek, köznapi miliője a kiindulási pont, amelyen keresztül inkább csak átsejlik a spirituális titokzatosság. Ez azt is jelenti, hogy mindkét mester – igazi tanítókoz méltóan – csak kérdéseket ad a nézőknek, nem pedig kész, lezárt válaszokat.

A dolog rajtunk, nézőkön áll: az „unalmon” tehát csak saját aktivitásunkkal lehet túllépni. Ehhez legtöbbször az is elég, ha – idomulva a mű nyitottságához – magunkat is nyitottá tesszük a nagy kérdések befogadására. Nem is annyira könnyű ez, mint amilyennek elsőre tűnhet... Bergman Isten csendjének leképeződését az emberek között kommunikáció válságában találja meg. Bármily meglepően hangzik is, hasonló jelenséggel van dolgunk, mint ami hajdanán a lovagregények vagy a truba-

dúrlíra szerelemfelfogása volt. Az egész feudális világ hierarchiája az ember Istenhez való viszonyára épült; ha úgy tetszik, mindannyian Isten vazallusai vagyunk – a kor világszemlélete szerint. A trubadúrok ennek a kapcsolatnak mintájára alkották meg lírájukat, és a szerelemhez mint isteni adományhoz közelítettek. A viszonyrendszerek tisztázottak voltak. Majd Don Quijote személyében megjelenik az első emblematis hős, aki nem érti a világot, és a világ sem érti őt. Innentől kezdve az európai kultúra egyik legfőbb „témájává” az embert körülvevő

kommunikációs zűrzavar válik, amire a végső csapást a huszadik század botrányos eseményei mérték. Bergman erről az apokaliptikus kommunikációs helyzetről nyilatkozik a *Trilógiában*. A *Tükör által homályosan* záró mondata: „Apa beszélt velem” – közli Minus, miközben nővére, a skizofréniában szenvedő Karin, aki nem tudta megértetni magát a környezetével, már úton van az elmeosztály felé. A harmadik rész, a *Csend* már címében is konkretizálja a tematikát, azonban a legtöbb szó a középső darabban, az *Úrvacsorában* esik Isten csendjéről. Kevés szereplő tűnik fel mindhárom műben, abból következően, hogy a filmek a világtól elzárt mikro-közösségekben játszódnak. A *Tükör által homályosan* egy kihalt szigeten nyaraló család története; az *Úrvacsora* egy özvegy lelkész és egy kisfalu néhány megmaradt hívőjének kapcsolatáról szól; a *Csend* e tekintetben is a legszélsőségesebb alkotás: valahol külföldön, egy kihalt üres szállodában rekedt kisfiúnak, anyjának és beteg nővéreinek világát mutatja be, miközben a hotelben fel-feltűnő néhány groteszk szereplő (törpék és egy mókás főpincér) érthetetlen nyelven beszél hozzájuk. Bergman, aki színházi és televíziós tapasztalatainak köszönhetően mesterévé vált a dramaturgia végsőkig feszítésének, már a szereplők és a környezet viszonyába belekódolta: van a világ, vagyok én, és kettő között nincsen átmenet. A történetekben feltűnő néhány szereplő viszont szinte kivétel nélkül szoros, és persze nem problémamentes viszonyban áll egymással. Az első és az utolsó darab családi dráma, elsősorban a testvéri, szülői szeretet kérdéseit veti fel, míg az *Úrvacsora* a „családtalan” hősök filmje, talán éppen ezért tűnik a három közül a legkomorabbnak.

És egy evangélikus gyülekezet számára ez a mű lehet egyben a legérdekesebb is, nem csak a bergmani életműből, de talán az egész filmtörténetből is. A film egy teljes úrvacsora sűrítés nélküli bemutatásával kezdődik, váltogatva a lelkész és a hívők perspektíváját, filmnyelvi is alátámasztva az esemény szakrális-közösségi jellegét. Az első néhány premier plán után rögtön érezzük, valami nincs rendjén. Az arcokon kétségek tükröződnek, a pap szemmel láthatóan küszködik, amelyet már-már maszkszerűen merev ábrázatával igyekszik palástolni. Egyes elemzők szerint a Gjunnar Björnstrand alakította figurán keresztül a szerző voltaképpen egyházkritikát gyakorol, ám számomra inkább úgy tűnik, Bergman mindvégig következetesen a személyiség legbelsőbb magját kívánja megtalálni és kibontani, tehát maga az intézmény politikája, mechanizmusai kívül esnek látóterén, vagy legalábbis másodlagosak maradnak. Sokáig nem tudjuk, mi is a lelkész szenvedésének oka: az istentisztelet végeztével hallunk megfázásáról; persze nyilvánvalóan nem ez a legfőbb gondja, viszont képet kapunk arról, Bergman milyen tuda-

tosan mossa egybe a környezet atmoszféráját a szereplő jellemzésével. Ahogy a kietlen, északi tél ostromolja a falut, úgy támadja Tomast a betegség – és ezzel együtt az önmarcangoló, cinikus gondolatok sora. Kevés célja közül az egyik: jó pappá lenni, de rendre nem tudja elrejtetni mizantropiáját. Amikor igazán szükség lenne rá, hogy a megnyugvás felé vezesse a depressziójában gyakorlatilag meg-némult (ez e pszichoszomatikus jelenség kulcs-motívummá válik a Personában) Jonas Persont, igyekszik ugyan, de képtelen hatni rá, ugyanis a férfi öngyilkos lesz. Legkevésbé azt képes szeretni, aki a legnagyobb szeretettel van iránta, a helyi tanítónőt, Martát; az író-rendező lélektani érzékenységről sokat elmond, ahogy ennek a kapcsolatnak az alakulását bemutatja. A férfi elutasítását a nő egyre erőszakosabb ragaszkodása követi, amely egyre terhesebb lesz mindkettejük számára, hiszen Marta mindent kimond, talán túl sokat is, amire Tomasnak cinikus hallgatás, vagy néhány még cinikusabb tómondat a válasza. Marta levelében kifejti (erre is csak Bergmannak volt bátorsága: semmi mást nem mutatni, mint hogy valaki hosszú percekben keresztül felolvasson egy levelet), szerinte Tomas a bőrét elcsúfító ekcéma miatt undorodott meg tőle. A pap, a láthatatlan birodalmának földi közvetítője, aki egy felszíni, tehát látható baj miatt ábrándul ki szerelméből – elég súlyos vád, és Tomas nem tiltakozik. A fentebb már említett Robert Bresson is készített egy filmet, amelynek története szintén egy pap köré szerveződött, *Egy falusi plébános naplója* címmel. Sok hasonlóságot fedezhetünk fel a két műben, mindkettő rideg, elidegenedett környezetben játszódik, a falusi plébános ott is testi gondokkal küszködik, gyomorhajos, és éppúgy elveszíteni látszik híveit, mint Tomas. A svéd lelkész világban való csatlakozásának legfőbb motivációja egy személyes tragédia, felesége pár évvel korábbi halála, míg Bresson fiatal hőse korán színt vall halálos betegségéről, amelyet mintha egy különös spiritualitásból származtatna, és amely meghatározza, miként tekint az élet valóságosnak nevezett tartományaira. A plébános minden rezdülésén érezni, nincs sok hátra számára a földi létből, így történetének tétje saját üdvözülése lesz: képes-e felkészülni az Örökkévalóval való szembenézésre. Bresson azt a szinte lehetetlent kísérel meg, hogy a spiritualitás felől közelítsen a valóság felé. Bergmannál ez éppen fordítva van, ő szeret az élet sűrűjébe mászni, gyakran apró-cseprő magánéleti konfliktusokból indul ki, hogy aztán egészen távolra jusson. Az *Úrvacsora* lelkésze előtt egyelőre nem a halál áll fenyegető feladatként, hanem maga az élet: Isten pásztoraként tartani a frontot az atomfenyegetettségben élő öngyilkosjelöltek között. „Az élet megszűnt, semmi okom sincs rá, hogy tovább

éljek. [...] Mégis élek. Nem magamért, hanem hogy használhassanak.”

„*Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?*” – szakad ki egy ízben Tomasból. Egy másik jelenetben Algót, a púpos egyházzsolga idézi fel ugyanezt mondatot, és egyben az egész passió-történetet: szerinte (és minden bizonnyal Bergman szerint is) Krisztus legnagyobb kínja a keresztfán nem a testi fájdalom, hanem az elhagyatottság lehetett. Isten csendje. Tehát az *Úrvacsora* – éppen úgy, mint maga a szertartás – nem más, mint a mélypont ünnepélye. És a hitetlen, hívek nélküli, megözvegyült pap hasonlóan magányos lehet, mint a Megváltó a kereszten. A mélypontot jó esetben a szabadság szárnyalása követi, még a földi élet keretein belül is. Végül az üres templomban is elkezdí Tomas az istentiszteletet, hiszen világossá vált számára, Isten olykor a csend által válik hallhatóvá.

Deák Dániel

PILINSZKY JÁNOS

A mélypont ünnepélye

Az ólak véres melegében
ki mer olvasni?
És ki mer
a lemenő nap szálkamezejében,
az ég dagálya és
a föld apálya idején
útrakelni, akárhová?

Ki mer
csukott szemmel megállni
ama mélyponton,
ott, ahol
mindíg akad egy utolsó legyintés,
háztető,
gyönyörű arc, vagy akár
egyetlen kéz, fejbőlintás, kézmozdulat?

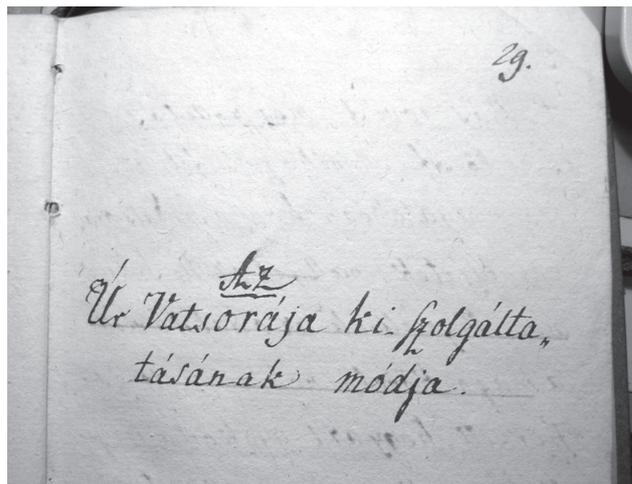
Ki tud
nyugodt szívvel belesimúlni
az álomba, mely túlcsap a gyerekkor
keservein s a tengert
marék vízként arcához emeli?

Az úrvacsora szokása a barcasági csángó gyülekezetekben

Az elmúlt három évtizedben a néprajztudomány újabb kutatási irányzata bontakozott ki: a vallási néprajz. Ennek keretében olyan szokásokat is vizsgálni kezdtek, amelyeket korábban egyértelműen csak az egyházi élethez soroltak. Így fordult a figyelem a búcsúk, a konfirmáció vagy a bérálás felé, de az átmeneti rítusok (keresztelés, esküvő, temetés) feldolgozása is túlmutat a közösségi gyakorlaton. Ezekben a kutatásokban az egyházi szertartások bemutatása ugyanúgy helyet kap, mint az anyakönyvek, a közösség életéről értékes adatokat tartalmazó presbitériumi vagy canonica visitációs jegyzőkönyvek feldolgozása, vagyis olyan források vizsgálata, amelyeket már nem lehetne leírni a hagyományos néprajzi kutatási módszerekkel.

Ma már nem tudok visszaemlékezni arra az időpontra vagy tényre, amely a terepmunkáról a levéltárak felé fordította a figyelmemet, de hovatovább úgy gondolom, hogy egy közösség életének leírása nem lehet teljes csak az egyik vagy csak a másik forrás bemutatása alapján. Egy faluban nem léteznek csak népszokások vagy csak egyházi szolgálatok. A kettő szorosan összefügg egymással, és kölcsönhatások eredményeként alakul: az egyház ugyanúgy beleszólt a falu életébe, mint ahogy a gyülekezeti tagok is alakították az egyházi szertartások menetét. A barcasági csángó falvakban végzett kutatásaim tökéletesen igazolták is ezt a tényt. Ugyanakkor e közösségekben alig járt kutató, így az elmúlt évszázadok szokásairól igen keveset tudunk, sőt egyháztörténetünk is hiányos.

Amikor 1886-ban a barcasági magyar evangélikus gyülekezetek több évtizedes elnyomás és szabadulási küzdelem után kiváltak a szász egyházból, és csatlakoztak a Tiszai Egyházkerülethez, az akkori lelkészek közül többen is foglalkoztak a barcasági magyarság (csángóság) történetével. A brassói magyar esperesség megalakulásának évfordulóiról is megemlékeztek még néhányszor, ám közben a történelem újabb fordulatokat vett. A trianoni szerződés után az erdélyi evangélikusság újra a helyét kereste. Egyházszervezetének meghatározása és felépítése után ki kellett alakítani az egységes istentiszteleti rendeket és liturgiát, és mindez három évtizedet vett igénybe. Azok a lelkészek, akik ebben a munkában oroslánrészt vállaltak, egyaránt vitték a vállukon a gyülekezeti munka terhét, az egyházi sajtó megalakítását és a kulturális munkát. Ráadásul szembe kellett nézniük egy alakuló kommunista rendszerrel, meghurcoltatásoknak voltak kitéve éppen gyülekezetépítő munkájuk miatt. Ilyen körülmények között tudományos munkára igen kevés lelkésznek maradt ideje. Dr.

Kiss Béla (1908–1951) korai halálát valójában ma sem heverte ki az erdélyi evangélikus egyház; azóta sem akadt olyan személyiség, aki olyan sokoldalúan foglalkozott volna egyházával, illetve azzal a népcsoporttal – a barcasági csángókkal –, ahonnan maga is származott, mint ő.

Elszört adatokat tehát fogunk találni, de átfogó munkát az erdélyi evangélikus egyház történetéről ne keressünk! Ugyanígy nem ismerem liturgiátörténeti munkákat sem. Ez már csak azért sem meglepő, mert a beszolgáltatástól való félelem miatt titokban kellett tartani a XVIII. századi anyakönyveket, és a brassói szász egyháznál lévő magyar anyagról tavalyig talán csak Binder Pálnak, a szintén korán elhunyt történésznek volt tudomása.

Ezek után nem csoda, hogy a vallási néprajzon belül a néprajzkutató figyelme az egyháztörténet felé is fordul, ám a közösségi gyakorlat, a szokás oldaláról közelít. Ráadásul – esetemben – egy gyülekezetből kilépve, előbb a hívő ember szembesült más gyülekezetek szokásaival, és csak utána jött a néprajzkutató, aki már tudatosan írja le a változásokat.

Amikor az úrvacsora kérdéseivel kezdtem most foglalkozni, megint szembesülnöm kellett azzal, hogy mennyire hiányoznak az egyháztörténeti forrásaink. Alig van tudomásunk csaknem két évszázad gyakorlatáról. Az első adatok 1757-ből származnak, amikor a brassói szász főpap, Peter Clos elrendelte az anyakönyvek vezetését. Szerencsére az adatok java része magyarul található, és az istentiszteleti rendet is beírták. Megmaradt és az általam átnézett csernátfalusi, pürkereci és krizbái¹ anyakönyv bejegyzései e tekintetben azonosak, nyilvánvalóan mindegyik a szász egyház rendeletének a fordítása. Ennek az anyakönyvnek a tanúsága szerint egy évben négy alkalommal osztottak úrvacsorát. A szöveg felhívja a prédikátor figyelmét, hogy „Az Ur vacsorája iránt ez a rend

szóróssan meg tartassék. Esztendő által négy rendbeli időben, így néhány ízben teritessék meg az Urnak Asztala.

Az első rendbeli Idő legyen egész Advent és Karátson első Napján. Adventnek 1.2.3.4 Vasárnapjain az egyben kötetett két szomszéd Eklésiát altertiatum az az egyik vagy a másikban teritessék meg az Urnak Asztala és a szomszéd Minister hívassék segedelemre: de Karátson első Napján minden Minister maga Eklésiájában maradjon.

A harmadik rendbeli Idő legyen Pünkösöd előtt való két Vasárnap és Pünkösöd első Napja.

A negyedik rendbeli Idő legyen Szent Háromság 12.14.15. Vasárnapjain.”

Mivel általában az anyakönyvekbe azt is bejegyezték, hogy hányan éltek úrvacsorával, ezek az adatok támpontot adnak arra nézve is, hogy az évtizedek során miként változott ez a rend. Természetesen az adatokat évről évre és gyülekezetről gyülekezetre lehetne idézni, de én most csak néhány barcaújfalusit emelek ki.

„Az úrvacsorával élteknek jegyzéke II-dik Köpe János helybeli pap alatt 1852-ik évben, nyilvánosan: első bűnbánatos vasárnap, virágvasárnapján, zöldcsütörtökön, III-dik bűnbánatos vasárnapon, IV-dik bűnbánatos vasárnapon, IV-dik Advent vasárnapján.”

1875-ben már nem osztottak úrvacsorát első és negyedik bűnbánó vasárnap, 1877-ben csak virágvasárnapján, zöldcsütörtökön és adventben.

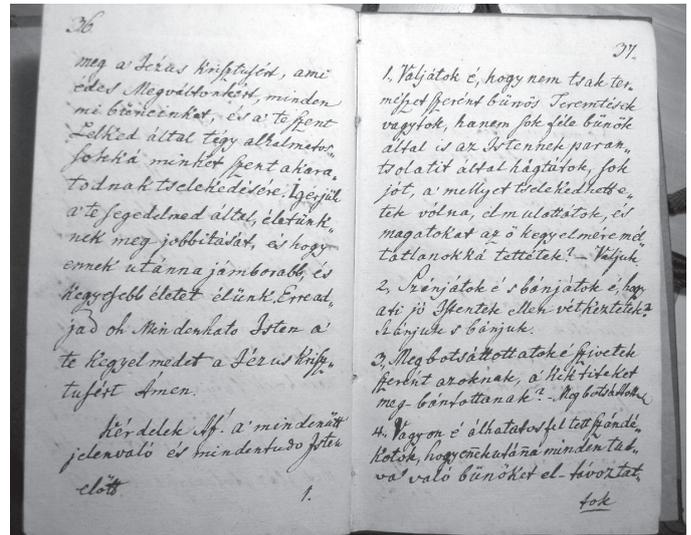
1946-ban az Evangélikus Naptár szerkesztője megjegyzi: „úrvacsorát advent 1, karácsony, böjtfő, virágvasárnap, nagypéntek, húsvét, pünköszt, aratás és a reformáció ünnepén szoktunk osztani.”

Néhány évvel később már kialakult a mondhatnánk végleges és egységes rend. Az új liturgia bevezetésével, az 1950-es évektől minden hónap első vasárnapján az úr szent vacsoráját is kiszolgáltattja a lelkész. Ez általában csak akkor marad el, ha egy vasárnap több helyen is szolgál. A barcasági gyülekezetek között tudomásom szerint csak Csernátfalú képez kivételt, ahol Török László lelkész az elmúlt években bevezette a havi kétszeri úrvacsoraosztást.

Tovább lapozva az egykori XVIII. századi anyakönyveket megtudjuk azt is, hogy miként kellett készülni az úrvacsora vételére.

„Az Ur Vatsorája egy héttel előbb mindenkor kihirdetessék, és azon rendszakai reggel Tanításokon és az Ur Asztalához való készítéseken, mellyet az Egyházi Szólgák egész héten által a Templomban tanítani kötelesek, minden communicansok jelenlenni tartoznak.

Az Ifjuság azon egész Héten által minden nap Délelősti 3 Orakor egy harang szóval az magános Tanításokra vagy a Templomban vagy a Pap házához egybe gyűlések buzgón oktattassék.

Prédikáció alatt arra kell a' Halgatokat inteni, hogy a' kiktől lehetséges, az Ur Vatsorája alatt maradjanak a' Templomban.

Tellességgel meg nem engedessék, hogy a' Halgatok az Ur Vatsorája alatt ki fussanak a Templomból; hanem akár annak előtte menyenek ki, akár várják el végig.

A' Gotsmányok a' Malomból szerezzenek Ostyának való tiszta lisztet, mellyeket tartozik a' Mester megsütni és egy feszületes nagy Ostyát meg-hágy, melly a' megszentelésben fel-mutatattatik, a' többit felmetszi apróbb kerék formában, melly Munkájáért a' Mester a gyónópénznek harmadát elveszi.

A' Gyontató-Bort a Lelki Pásztor az Eklésia pénzéből szerzi, mellyről lelki esmérete szerint tartozik és számot adni tartozik ezért mindenkor jó Borról gondolt viselni, mint a' Kristus Testének Vehiculumáról.

A' Gyónó Személyek az Oltárt kerülvén a' Paphoz és mesterhez való jó akartjokat szabad tetszésekből megmutatják.

Hogyha valaki az ő botránkoztató életére nézve, az Ur vatsorájától eltiltatnék, de mégis vakmerő képpen a' több gyónó Személyekkel együtt az Oltár eleibe menne, az illetén Személy a' Gotsmányok által nyilvánosságosan onnan eligazíttassék és meg is büntetessék pro Arbitrio, a' mint legjobbnak ítéltetik.”

Az oltárkerülés alkalmával „a paphoz és mesterhez való jó akarat” adományt jelentett. A legtöbb oltár mögött volt persely. Az úrvacsora vétel után a hívek megkerülték az oltárt, bedobták a perselybe a pénzt, és úgy mentek a helyükre. Van olyan oltár – így Bácsfaluban is –, ahol az oltár kerülése már nem lehetséges. Ilyenkor a keresztelőkádra teszik ki a perselyt. Az úrvacsora alkalmával a perselyben elhelyezett pénz adományként is felfogható. Különösen a sátoros ünnepek alkalmával fordul elő, hogy nagyobb címletű bankjegyek is találhatók a perselyben.

Nemcsak a lelkiekben való készülést írták elő az akkori időkben, hanem a templomban való öltözködést is: „a férfiak az Úr asztalához menvén öltsek fel ködmeneket és Zekéjeket, az Asszonyok keszkenődjenek bé, a' Leányok Pártát tegyenek fel”. Sajnos erre vonatkozóan nincs több adatunk. Pontosan azt sem tudjuk, hogy milyen lehetett a leányok pártája vagy palástja, amelyről a barcaújfalusi presbitériumi jegyzőkönyv tesz említést egy mondat erejéig. Nyilván, akkoriban ezek a tények nem szorultak magyarázatra, mi azonban hiánnyal küszködünk. A legkevesebb leírás a barcasági csángó népviseletről maradt fenn.

Két egyházi szertartást illetően kapunk még útmutatást az egykori anyakönyvekben. Mindkettő az emberi élet fordulóihoz – vagy másképp nevezve átmeneti rítusaihoz – tartoznak: az egyik a konfirmáció, a másik az esküvő.

Az esküvőt illetően szűkszavú az anyakönyv: „a' házasulandó Személyek mind magok s mind egész familiájok az Úr asztalához járulnak, hogy az által is az Istennel való Szövetség-tételek és házasság-béli hívségek s felbomolthatatlan atyafiságok egy más között megerősíttessék”. Ezzel az előírással, mi több gyakorlattal a későbbi évtizedek, évszázadok folyamán nem találkoztam.

A konfirmáció, azaz az első úrvacsoravételt illetően már bővebb anyagunk áll rendelkezésünkre. Itt nemcsak az anyakönyvek adnak eligazítást, hanem a különböző jegyzőkönyvek vagy paraszti viszaemlékezések is. A legelső adatok természetesen itt is az 1757-es csernátfalusi anyakönyvből származnak, bár a konfirmáció szó csak évtizedekkel később jelenik meg.

„Akik legelsőbb ízben akart az Úr asztalához járulni, azok leg-alább 6 hetek alatt minden napon egyszer a meg határozandó bizonyos órán a Pappal meg jelenyenek, mellyre legalkalmasabb idők teltelnek az Adventi és Bőjti Napok.

Az illetén legelső ízben Úr vatsorájához járulni kívánó mind két nemű Ifjak a Communio előtt lévő szombaton vetsernyén az egész Eklesia előtt examináltassanak, meg próbáltassanak és benedictioval confirmáltatván, áldással elbotsátatván másodnap az úr asztalához botsátassanak. Valakik pedig ezen renedelethez nem szabják magokat, azok az Úr asztalához ne botsátassanak”

Az konfirmáció napja gyülekezetenként változott. Előfordult, hogy nagycsütörtökön tartották, máshol pedig – és ez volt az általánosabb – virágvasárnap. A konfirmandusok azonban nem részültek rögtön az első úrvacsorában is. Ezt 1888-ban Czékus István tiszai püspök tette kötelezővé, amikor meglátogatta az 1886-ban kerületéhez csatlakozott barcasági magyar esperesség gyülekezeteit. „Hogy a gyermekek konfirmálása, mely némely

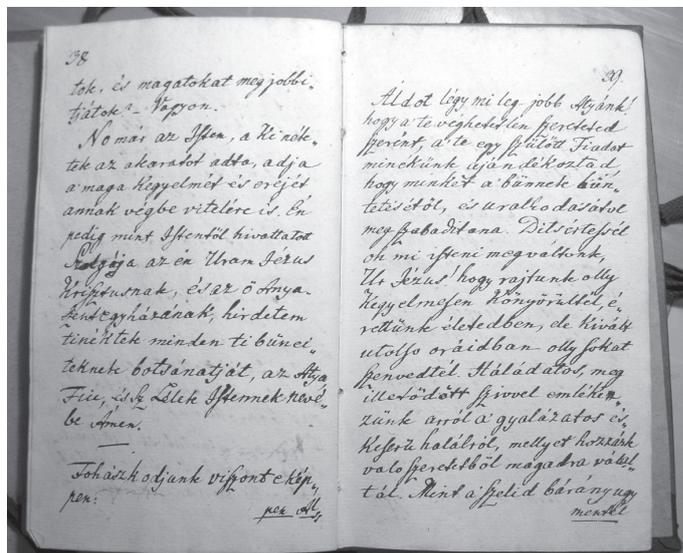
egyházakban köznapokon, másokban megszakítva az Úr vacsorájának kiszolgáltatása nélkül történt, mindig vasárnap vagy ünnepnapon és az Úr Szent vacsorájának kiszolgáltatásával hajtassék végre.” – olvasható a canonica visitációs jegyzőkönyvben. Ugyanakkor megjegyezte a püspök, hogy mivel a gyülekezetek nagy részében virágvasárnap tartják a konfirmációt, javasolja, hogy ez legyen az egységes időpont.

Ez a tény azonban, ahogy a jegyzőkönyvek tükrözik, nemtetszést váltott ki a gyülekezetben. Az 1889. április 7-én tartott presbiteri gyűlésen Barcaújfaluban „Sipos Mihály gondnok az egyháztanács nevében kéri az elnök urat, hogy az úri szent vacsora az ifjabb rendű gyónóknak a régi szokás szerint zöldcsütörtökön osztassék, mert a tiszai szabályzat az elhaladáskor nem magyaráztatott elő, s a nép között egészen ismeretlen s e miatt zugolodás vagyon. S mivel mi a tiszai szabályzatot nem ismerjük régi szokásainkhoz ragaszkodva maradunk úgy, mint a szászok alatt voltunk.

Ezen indítvány egyhangúlag elfogadott és közgyűlés elé terjesztetni határozottat.

Elnöklő lelkész úr azonban kijelenti, hogy e részben a felsőbb püspöki renedeletnél fogva, semmit sem tehet, és el nem fogadhatja, mind addig míg erre nézve újabb renedeletet nem nyer.”

A következő gyűlésen, 1889. április 18-án újra terítékre került a renedelet: „Sánta Márton egyháztanácsos tiszteletteljes kéréssel jelenti, miszerint többek nyilatkozatának fültanúja volt azon nagy megbotránczásnak, hogy a virágvasárnapi úri szent vacsora osztást megelőzni szokott isteni tisztelet, könyörgés, egyházi tanítás (prédikáció) epistola stb. teljesen elmaradt. Valamint az, hogy a tisztességet megvároó öregek az úri szent vacsora kiosztásakor az újgyónók által mintegy háttérbe szoríttatnak, s az új gyónók ezáltal az ifjúság kívül is mintegy elkülönítették, s feloldozottnak érzik magukat a zöldcsütörtöki ünnep megtartása alól, különösen ott,

hol a családban két vagy több gyónt ifjú van, szül rossz benyomást, mert az egyik tartotta az ünnepet, másik, pedig nem. E botránkozató dolgon segíteni kell, mely úgy lenne elenyészeltethető, ha ezen dolgok a régi már megszokott rendben folytattatnék; végül kéri elnöklő lelkész urat, hogy a további kellemetlenségek megátolása céljából szíveskedjék közreműködni és e szerint formálni az egyházmegyei elnökség közbenjárásával a főtiszt. és msgs. püspök urat azoknak jóváhagyása iránt”.

Az úrvacsora kiosztása még az 1898-as évben is gondot jelentett. Az egyháztanács január 9-én tartott gyűlésén „Jámbor András egyháztanácsos indítványozza, hogy ezután az ifjúság gyónása ne – mint eddig – nagycsütörtökön, mely különben sem ünnepünk, – hanem nagypénteken tartassék, együtt ünnepelvén így az ifjúság a felnőttekkel.

Egyháztanács helyesléssel fogadja az indítványt s ily értelemben tesz javaslatot a legközelebbi közgyűlésnek.” Az 1898. január 16-án tartott közgyűlésen az indítványt elfogadták.

A XX. század folyamán már Barcaújfaluban sincsenek különbségek a korosztályok úrvacsoravételét illetően, napjainkban talán éppen akkor botránkoznának meg a gyülekezeti tagok, ha a konfirmandusok nem részesülnének virágvasárnap úrvacsorában.

Hogy miként zajlott a XIX. században Barcaújfaluban az úrvacsora vétele, arról az egyházközség egykori felügyelőjétől tudunk meg többet, aki néhány füzetben rögzítette a falu szokásait. Erdő György szerint virágvasárnap a „papnijárók”, vagyis az új konfirmandusok és az öregebb egyháztagek gyóntak, azaz vettek úrvacsorát. „Az volt a szokás, hogy azon a napon mikor ’gyóni’ mentek, ’gyónás előtt’ semit sem ettek, sokan még vizet sem ittak, csak mikor a templomból haza mentek. A gyónás ideje alatt mikor az oltár elé állottak nyolczan-tizen – vagy ahányan elfértek –, a két ’gocsmán’² (vagy egyházfi) az oltárnak a két szélén állva egy hosszú ’kendőt’ (törülközöt) tartot a ’gyónók’ elé. A ’kendő’ olyan hosszú volt, amilyen széles volt az oltár s úgy a két végét fogta a két ’gocsmán’ és tartotta a ’gyónók’ melle előtt. Akkoriban csak a husvéti böjttben ’gyóntak’ az egyházhívek: Virágvasárnap, Nagycsütörtökön és Nagypénteken.”

Az úrvacsoravétel kapcsán ki kell még emelnem az Úr asztalához való járulás rendjét. A hagyományos ülésrendből adódik, hogy először az idős férfiak – kezdve a felügyelővel és az egyházi előljárókkal – végül, pedig a fiatalok vesznek úrvacsorát. A nők úgyszintén korosztály szerint. A sort mindenképp a legifjabb konfirmáltaknak kell zárniuk. Virágvasárnap ez különösen látványos, hiszen nemcsak az éppen konfirmáló lányok vannak fehér ruhában, hanem az előző évben felnőtté váltak is, akik az úrvacsorázók sorát zárják.

Egy adatközlőm említette Apácán, hogy régebben az idősebb asszonyok is fehér ruhában vették az úrvacsorát: „S hát régön, az idős asszonyok, akármilyen idős vót, fehérbe ment a templomba, fehér kendőt is kötött, úrvacsoravenni. Anyámnak a fiatalkorába. Na, még egy asszonyra emlékszem, hogy örökké fehérbe vette az úrvacsorát. Ahogy konfirmált, úgy vette az úrvacsorát asszony korába is örökké. S az szép vót azért.” (1995: Gíró Róza, 68 éves)

A csernátfalusi hirdetési füzetekből is kiderül, hogy hangsúlyt helyeztek az úrvacsoravétel sorrendjére. „Mához egy hét virágvasárnapja lévén, az úrnak szent oltára meg fog terítettetni, mely alkalommal úrvacsorát vehetnek és vegyenek legkivált az ifjak.” (1901). „Az úrvacsoravétel a konfirmandusok köszöntője után következik.” (1906). „Kikérdezés után a növendékek köszöntője. Ezután ének, mely alatt úrvacsorával élni nem akarók kimehetnek.” (1907). „A növendékek köszöntője után, a kik úrvacsorát nem vesznek, eltávozhatnak.” (1909). „Virágvasárnap gyónásra elől a konfirmáns fiúk, utánul a konfirmáns leányok jönnek. Azután a felnőttek sorban.” (1911). „Az úr oltárához előre a konfirmandusok járulnak, azután a felnőttek és az ifjak” (1912).

Mivel a lelkészek már nem vezetik a hirdetési füzeteket oly módon, mint ahogy elődeik tették, az úrvacsoraoosztással kapcsolatban ma alig kerül elő újabb adat. Csupán egy adatközlő említette, hogy amíg nem vettek úrvacsorát, addig a konfirmandusoknak lábon kellett állniuk, csak utána ülhettek le (2005: Partin Ilona, Hosszúfalu).

Csernátfaluban az elmúlt években a lelkész újabb szokást vezetett be: a konfirmáló gyerekek szüleikkel együtt vesznek úrvacsorát. Hármásával járulnak az oltárhoz, majd utána megkerülik azt.

Ma már az is természetesnek tűnik, hogy az úrvacsorázók letérdelnek az oltár előtt. Hogy ez régebben nem volt mindig így, szintén a hirdetési füzetekből derül ki. 1925 virágvasárnapján hirdette a bácsfalusi lelkész: „a hbeli asszonyok bibliakör tagjai 2 padot és 2 imazsámolyt adományoztak az egyháznak. Az imazsámolyra igen nagy szükség volt, mert urvacsoraoosztás alkalmával mindenki úgy állt oda az urasztalához, némelyek zsebre dugott kézzel is. Az úrasztalához pedig igaz bűnbánattal, türelemmel, alázattal kell járuljunk, mert hiszen Kr. szent-séges testét és vérét vesszük magunkhoz. Felkérem tehát a hiveket, akik urvacsorával kívánnak élni, hogy amidőn kijönnek az urasztalához, térdepeljenek le és úgy vegyék magukhoz Kr. testét és vérét.”

Gyakorlat az is, hogy úrvacsoraoosztás alatt a hívek végig énekelnek. Bácsfaluban is ezt szoktam meg, éppen ezért volt számomra döbbenetes 2004 virágvasárnapján, hogy elmaradt az éneklés, és a templom zúgott a beszélgetéstől, mint egy méhkas.

Az egykori anyakönyvek kitérnek még egy tényre: az „*Úr vatsoránál botránkozást szerzőknek*” büntetést kellett fizetniük. Nem részletezik azonban, hogy mi számított botrányszerzésnek, de azt sem, hogy mi volt a büntetés. Később is csupán egyetlen adatot találtam. 1932-ben Kessler Ede helyettes lelkész Bácsfaluban a következőket hirdette: „*tekintettel arra miszerint tudomást szereztem arról, hogy vannak gyülekezetünkben olyan ifjak és leányok is, akik még mindig nem konfirmáltak és ennek dacára mégis odaállanak urvacsorát venni, valamint egyházi esküvőjük alkalmával az Isten áldását kikérni, a jövőben mindazoktól, akikről megállapítást nyert, hogy még nem konfirmáltak, meg fogom tagadni az egyházi esketést, továbbá az ilyenek hiába fognak odaállani urvacsorát venni, mert ki fogom kerülni, és nem fogom az urvacsora szentségének feladásában részesíteni*”.

Végül még megemlítem azt a két imát, amelyet Apácán hallottam:

*„Drága tested vétele,
Legyen lelkem étele,
Tápláljon az életben,
Adjon üdvöt az égben.*

*Ez az előimádság. Mikor vettem az úrvacsorát,
akkor azt mondom:*

*Szent vérednek vétele,
Bűneimet mossa le,
Megtérésre vezessen,
Üdvöt, békét szerezzen.*” (2000: Simon Mihályné,

71 éves Apáca)

A fenti adatok véletlenszerűen kerültek elő, nem kutatás eredményei. Az anyakönyvek rögzítik ugyan az istentiszteleti alkalmak rendjét, néhol a kötelező igével és énekekkel is, vagy az egyházi alkalmazottak és a hívek kötelelességeit, de a gyülekezetek eddig átnézett levéltáraiban nem találtam olyan imádságos könyveket vagy liturgikus rendeket, amelyek kétséget kizáróan helyiek lennének. Egyetlenegy kézzel írott füzet került elő tavaly a brassói szász Honterus-gyülekezet levéltárából, amelyben különböző imádságok találhatók, így több oldalnyi úrvacsora alkalmára is. Ezek feldolgozása még most folyik, így e páratlan szövegekbe csak néhány fénykép enged bepillantást.

A források gazdagsága és a néprajzi megközelítés azonban jelzi, hogy egyház- és liturgiátörténeti szempontból is lenne mit tennünk. A feladat a kutató számára tehát változatlanul kihívást jelent.

Veres Emese-Gyöngyvér

Jegyzetek:

¹ A barcasági 11 csángó gyülekezet: Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu-Alszeg, Hosszúfalu-Fürészmező, Zajzon, Tatrang, Pürkerec, Apáca, Krizba és Barcaújfalu.

² A német *Gottesmann* szóból.

BABITS MIHÁLY:

Eucharistia

Az Úr nem ment el, itt maradt.
Őbelőle táplálkozunk.
Óh különös, szent, nagy titok!
Az Istent esszük, mint az ős

törzsek borzongó lagzikon
ették-itták királyaik
husát-vérét, hogy óriás
halott királyok ereje

szállna mellükbe – de a mi
királyunk, Krisztus, nem halott!
A mi királyunk eleven!
A gyenge bárány nem totem.

A Megváltó nem törzsvezér.
Ereje több, ereje más:
ő óriásabb óriás!
ki két karjával általér

minden családot s törzseket.
Egyik karja az Igazság,
másik karja a Szeretet...
Mit ér nekünk a Test, a Vér,

ha szellemében szellemünk
nem részes és úgy vesszük Őt
magunkhoz, mint ama vadak
a tetemet vagy totemet?

Áradj belénk hát, óh örök
igazság és szent szeretet!
Oldozd meg a bilincseket
amikkel törzs és vér leköt,

hogy szellem és ne hús tegyen
magyarrá, s nőjünk ég felé,
testvér-népek közt, mint a fák,
kiket mennyből táplál a Nap.

A kannibalizmus jelensége

Akannibalizmus a magyar Larousse definíciója szerint¹: „népr. Emberhús evése, mint némely természeti nép szokása vál. Barbár kegyetlenség áll. Az a jelenség, hogy bizonyos azonos fajtájú állatok megeszik, ill. megcsonkítják egymást”.

Elvont, áttételes jelentése szerint a kannibalizmus szimbólum. Szimbóluma mindannak, amit civilizálatlannak, visszataszítónak, totálisan elutasítandónak tartunk az európai kultúrában. A kannibalizmus olyan erős tabu, hogy érzelmi és erkölcsi alapon is a legszélsőségesebb negatív reakciót váltja ki a „nyugati emberből”. A kannibalizmus jelensége azonban – a régészeti, történeti, néprajzi kutatások eredményeit vizsgálva – nem mindig és nem minden kultúrában nevezhető barbár vagy halottgyalázó gyakorlatnak. [...]

Az ismeretlen kontinenseket és népeket leigázó keresztény európai hatalmak kezében az „emberevés” vádjá nyilvánvaló eszköze a népcsoportok, „alsóbbrendű fajok” kirekesztésének és a felettük való hatalomgyakorlás igazolásának. Ernst Mach² az előítéleteknek az objektív tudományos gondolkodást is eltorzító hatását 1927-ben a következők szerint mutatta be: „Egy híres német etnográfus művében a következő helyet olvasom: »Ez a törzs az emberevés által mélyen lealacsonyította magát«. Mellette látom egy angol kutató ugyanazon tárggyal foglalkozó művét. Utóbbi egyszerűen fölveti a kérdést, miért emberevők bizonyos déli szigeteken lakó kannibálok; vizsgálatai folyamán arra az eredményre jut, hogy a mi őseink is emberevők voltak, s a kérdésben eljut az indusok fölfogásának megérté-

séhez is. [...] »Ne egyél emberhúst«, ez az alaptétel nagyon dicséretreméltó. Azonban a néprajzi kutató szájában megsemmisíti az elfogulatlanságnak azt a nemes, szelíd fényét, amely szerintünk annyira ékesíti a kutatót.”

Az emberevés relevanciája a jog számára két szempontból közelíthető meg. Egyrészt a holttest felől, amely áldozata a kannibalizmusnak, másrészt az emberevő személye felől, akinek cselekményét jogilag (is) minősíteni kell. Sajátos és a szűken vett kannibalizmuson túlmutató jelentősége van az orvostudomány és az egészségügyi jog szempontjából annak, hogy a szivacsos agysorvadás³ eredeti változatát az emberevő törzsek emberi eredetű táplálékával átvitt fertőzéseként írták le.

A kannibalizmus jelensége történeti, néprajzi, humán etológiai (az emberi faj viselkedéstana) és vallástörténeti szempontból is megközelíthető, irodalma rendkívül gazdag. [...]

A kannibalizmus motivációi

A néprajzi, történeti magyarázatok – és ezek alapján az enciklopédiák – az emberi fajtárs megevést két alapvető motivációra vezetik vissza. Egyik a babonavilág, ezen belül az ellenség legyőzéséhez kapcsolódó hiedelmek, másik pedig a táplálékhiány miatti fehérjeszükséglet kielégítése. Ezek a magyarázatok azt sugallják, hogy a civilizált ember a tudományos ismeretek és iskolázottság megfelelő fokán levetkezi babonáit, valamint megfelelően kialakult mezőgazdasági és élelmezési feltételek megléte mellett a társadalom és annak tagjainak véglegesen ki kell iktatniuk az emberevés szokását.

Jól tükrözi ezt a felfogást a Pallas Nagy Lexikonának meghatározása is⁴: „Kannibálizmus v. antropofógia a. m. emberevés (kannibálok, antropofágok, androfágok). A K.-a indító motivumok legáltalánosabban a boszu vágya és a babona. A babonás emberevők azt tartják, hogy ha az elesett áldozatot megeszik, akkor annak ereje és bátorsága reájuk száll át. Az ókori népek s főleg a szittyák és Irország lakosainak K.-áról Strabon és Herodotos tudósítanak. A régi Amerika művelt államaiban számos áldozatot követelő K. Mexikóban és az inkák országában megszűnt, épp így az Antilla-szigeteken lakó kariboké is. (A K. elnevezés a spanyol felfedeztektől Caribal v. Caribe helyett hamisan Canibálnak értett szóból ered.) Az Amazonas-területen lakó nomád indusok és a botokudok ellenben még ma is kannibálok, épp így a kolumbiai törzsek (thlinkitok stb.) és a Tűzföld lakói is. El van terjedve azonkívül a K. Ausztráliában és a Déli-tenger vidékén, főleg Melanéziában (Fidsi-, Salamon-szigetek); Polinéziában már kihaló félben van, Mikronéziában pedig már Amerika felfedezése előtt eltűnt.

Dívik még a K. a batakoknál Szumatrán, itt-ott előfordul a Philippini-szigeteken; Közép-Afrikában főképp a nyam-nyamoknál és monbuttuknál találni nyomaira; ellenben ritkán fordul elő a Ny-i partvidéken (Niger-delta, Fan) és délen (bazutó). L. még Emberevés.”

„Emberevés (gör. antropofágia). [...] Az E.-nek kétféle fajtát különböztethetjük meg. Az egyik, midőn az ember a táplálkozás szükségétől kényszerítve falja fel embertársát, ez az állati v. ökonomikus E., a másik, mely vallásos felfogáson alapul s ezt misztikus, v. szertartásos E.-nek nevezhetjük. A geológiai korszakok egész tartama alatt a különben is növényevő embernek legfeljebb tápláléka némi kiegészítéseül lehetett husra szüksége s erre elég volt az akkor bőségben tenyésző vad s egyáltalán nem volt az ember kényszerítve, hogy e célból embertársára vadásszon s azt falja fel. Másrészt ezen korszakokban semmi nyomát nem leljük a vallásos ideáknak, s így a szertartásos E.-ről sem lehet még ez időben szó s tényleg mindazon régészek, kik az őskori E. hivei, mind oly megfigyelésekre támaszkodnak, melyek már az u. n. tényleges korszakokból erednek.”

Az emberevés motivációi között kétségtelenül jelentős szerepet játszó két ok mellett a témához kapcsolódó szempontjaim szerint további két indítékot tárgyalok, mint a „modern kannibalizmus” hátterét.

A kannibalizmus indítékai:

- fehérjehiány, éhség – élelmezési célú kannibalizmus;
- spirituális kannibalizmus – vallási rituálé;
- halottgyalázó, agressziót, dominanciát kifejező kannibalizmus;
- egyes csoportok „tudományos indokú” taburomboló magatartása. [...]

Spirituális, rituális kannibalizmus

Az előző fejezet részben arra következtetésre juthattunk, hogy a kannibalizmus – a rendelkezésre álló adatok alapján – nem a homo sapiens biológiai készletése, hanem a társadalmi együttélés során tanult magatartás, közös szokás, rítus, amely csak az adott kultúra rendszerében értelmezhető. Ezen a ponton azonban szoros kapcsolatba kerül a halottakat érintő rítusokkal, hiszen ugyanannak az egységes vallási-világnézeti rendszernek eleme a halott (konkrét személy) és a holtak világának tisztelése.

A rituális kannibalizmus igen eltérő formái ellenére közös jellemzőket találhatunk:

- a kannibalizmus nem biológiai, hanem társadalmi jelenség;
- a vallási rítusok végzése ugyan felemelő és magasztos a résztvevők számára, de nem feltétle-

nül nyújt élvezetet, sőt sok esetben éppen személyes áldozatot követel. A kannibalizmus rituális gyakorlása sem feltétlenül azonos az emberevés élvezetével;

– a kannibalizmus gyakorlata egy közösségi ceremóniarendszer része, a ceremónia csúcspontja, amely nem étkezési célú, hanem a teljes fizikai és lelki teljessé válás szimbóluma;

– az emberevés nem egyéni kezdeményezésre, ötletszerűen történik, hanem meghatározott időben, esemény kapcsán, meghatározott feltételekhez kötötten, azaz szigorúan ellenőrzött rendben történik.

Ezeket a jellemzőket nem ismerjük fel a másik három motiváció esetében (ezt utánozva járnak el a pszichopata emberevő gyilkosok, akik saját személyes rituálét teremtenek cselekményüknek).

A 20. század elején az emberi ösztönök vizsgálata, az ember ösztönlény mivoltának elemzése – Freud munkásságának meghatározó hatásával – divatossá vált az értelmiség körében. Nemcsak a szexuális készletés, hanem az agresszió és a kannibalizmus is „kínálja magát” arra, hogy az emberben rejlő állat ösztöneivel magyarázzák. A jelenség elemzése azonban újra csak azt mutatja, hogy az emberevés szervezett társadalmi, civilizációs jelenség, nem természeti készletés. Ezt (a háborús előkészületekkel analógiába hozva) Karinty Frigyes Kosztolányival vitatkozva a Nyugat hasábjain a következőképpen világította meg⁵: „Te összetévesztetted a testi szükségletekből származó harcot a lelki szükségletekből származó kultúrferdeségekkel. Mint művelt ember, jól tudod, hogy ami például az emberevést illeti, amit a felületes és félművelt műkedvelő egy-kettőre hajlandó húsevő ösztönünkből levezetni, az utóbbi évtizedek gondos és szakszerű, exakt kutatásának sehol a világon nem sikerült megtalálni a leghalványabb nyomot se, ami azt bizonyítaná, hogy azok a törzsek, melyekben divatban volt, vagy ma is divatban van az emberevés, éhségből ettek embert, a kultúra primitív fokán. Ellenkezően, az emberevés mindenütt már egy viszonylag igen magas kultúrfokon jelent meg, mint egy bonyolult és ravasz valláserkölcsei kultúra jelképe és szertartása: s ami a legszebb, igen gyakran növényevő törzsekben, vegetáriánus törzsekben, drága Kosztolányim, amik éppenúgy útálták, kezdetűl fogva és ösztönszerűen, a húsevést, mint a nemes és pompás szarvasok, vagy mint mi ketten a gáztamadást.”

A rituális emberevés szimbólum. A halott testéből történő evés egyrészt a halott lelkének az élőkbe költözésére és az ottani továbbélésére garancia, másrészt az ősökkel történő kapcsolatba kerülés módja. Az emberevéssel kerül át rokonok jó tulajdonsága, bátorsága és harci tudása a túlélő hozzátartozó testébe. Ugyanígy a családtagok bölcsessé-

ge, vadász-készsége (esetleg szerencséje) megnyerésének módja a kannibalizmus. Ebbe a csoportba tartozik a halott ellenség elfogyasztása is, amelynek során a legyőzött jó tulajdonságai szállnak át. (Egyben ártalmatlanná is válnak a győztes számára.)

A brazil esőerdőkben élő 1500-as lélekszámú Wari törzs körében a '60-as évekig élt a temetkezési kannibalizmus, amelynek részeként az elhunyt hozzátartozó egyes részeiből kellett enni, hogy ezzel biztosítsák a család emlékezetében való továbbélését. Ehhez egyébként egy teljes rituális gyászév ceremóniái és szabályai tartoznak⁶. A néhány évtizeddel ezelőtt nyomokban még élő hagyomány fennmaradását nyilvánvalóan a brazil polgári közigazgatás teljes hiánya tette lehetővé. A brazil kutatók megjelenése az esőerdőkben és az ezzel járó életmódváltozás, valamint az államhatalom kiterjesztése a Wari törzs tagjaira, néhány év alatt felszámolta a hagyományt⁷.

India egyik szektája, az Aghora szekta ma is gyakorolja az emberevést. Az eltemetett holttest kihantolásával vagy a rituális halotti máglyán teljesen el nem égett maradványokat lopnak el, és fogyasztanak el. Életükben mindössze néhány alkalommal történik ez (3-5), de ez adja meg lelük és testük teljes megtisztulását és feltöltődését. Vallási „beavatási szertartásuk” egyben az első alkalom, amikor emberhúst fogyasztanak. Az indiai közegészségügyi viszonyok és a falusi közigazgatás hiánya együttesen teszi lehetővé, hogy formális tiltás mellett, de zavartalanul folytatják ma is ezt a gyakorlatot⁸.

Hasonló elemeket találhatunk a tibeti kannibalizmusban is⁹: „A holttestet fölviszik egy oromra, ahol a lámák imádkoznak, ráolvasnak. A tömeg ezután hétszer körüljárja a holttestet, majd bizonyos távolságba vonul, hogy a hollók és kutyák széjjel téphessék...Nagyon figyelik a holttest teljes elpusztítását. A kellő pillanatban a lámák és a tömeg visszajönnek [...]. Most a rokonság a holttest köré kuporodik. A lámák szorosan mellé ülnek és tőreikkel földarabolják a még megmaradt húst. A főláma eszi az első falatot, azután imádság közben következnek a többi lámák. Végül a rokonok és jóbarátok rávetik magukat a csontvázra és azt mohón elfogyasztják! Ennek a szörnyű szertartásnak az a jelentősége, hogy amely holttest húsából ettek, annak szelleme mindenkorra jószándékkal van hozzájuk. Ha madarak és kutyák ettek belőle, ez annak a jele, hogy a test egészséges. Csak undorral vehetünk tudomást a tibetiek e kannibalizmusáról, mégis náluk ez az utálatos szokás: vallási szertartás. A lámák állítólag szenvedéllyel szeretik az embervért, mert az ad nekik erőt, értelmet. Ha sebeket szívnak ki, melyek nem mérgesek, megisszák a vért. Sokszor csak azért ejtenek sebeket, hogy a vért kiszívhaszák. Van rá eset, amikor emberkoponyából faragott

serleget, mely minden klostromban található, megtöltik vérrel és a lámák sorban isznak belőle.”

Ugyanilyen logikával történik az istennek bemutatott emberáldozat, ahol a kannibalizmus nem a halottak világával, hanem magával az istennel való kapcsolatot hozza létre.

A nyugati civilizáció számára a kannibalizmus (és az ehhez szükséges holttestdarabolás vagy egyéb előkészítés) a halott megbecstelenítése, de valójában – egyes vallási hagyományok szerint – ez a legnagyobb megbecsülés jelképe.

Posch Jenő a Nyugatban 1924 novemberében megjelent egyik tanulmányában¹⁰ így ír az emberevés spirituális jelenségéről¹¹: „A halottakkal szokásos bánásmódnak az európaiakétól legelütőbb formája s egyszersmind az a vonás, melyben a modern erkölcsiség a legmesszebbre tért el a primitív emberétől, az emberevés. [...] Az emberevés szokásának különféle indítékai vannak. Egyike számos helyen a húsínség, mely vadak között nem egyszer támasztott háborút pusztít „hús-szerzés”, vagyis lemészárlásra szánt foglyoknak megkerítése végett. Evvel az emberevésnek azt a formáját érintettük, mely az ellenség felfalásáról szól, s itt megjegyezhetjük, hogy ebbe a bosszúérzet is belejátszik, mely csak az ellenfél legteljesebb megsemmisítésében, amilyen a felfalás, talál kielégítést. [...] Ez a babona közvetlenül átvisz bennünket az emberevésnek ama másik formájára, amikor a lakoma tárgyául éppen a vérrokon, a jóbarát szolgál. Szülők megeszik elhunyt gyermeküket, hogy lelke beléjük szálljon, a gyenge fiút megetetik a kisöccse húsával, hogy erőt nyerjen, sőt az anya maga öli meg és falja fel az első gyermekét, azért, hogy erőt szerezzen az ezután következendőkre (Ausztrália). Itt tehát már elértük

azt a fokot, amikor gyógyító erőt tulajdonítanak az emberhúsnak.”

Ugyanezen munkájában továbbviszi a szerző ezt a gondolatot az istenséggel való fizikai kapcsolat-teremtés és a szimbolikus kannibalizmus jelentőségének bemutatásával: „Hogy az istennek bemutatott emberáldozatok kegyetlen szertartásának keletkezésében az emberevés szokásának is van része, vagyis hogy azt az áldozatot az istennek éppen ételül, nem pusztán szolgájaként kínálják fel, mutatja az a régi mexikói szokás, mikor az illető istenszobornak száját bekenték az áldozat vérével. Sok helyütt nincs is más emberevés, mint az, hogy az áldozatnak húsából minden résztvevőnek, elsősorban a papnak kell ennie, hogy az áldozatnak szentsége beléjük költözzék. Ki ne venné észre, hogy az áldozatul bemutatott emberi test, melynek szentségében a belőle evők osztoznak, kiadja az alapgondolatát a katolicizmusból ismeretes eucharistia ama formájának, amikor az ostyát nem pusztán jelképnek, hanem a Krisztus valóságos testének tekintik. »Aki a szent áldozatból eszik, az megszentelődik«, íme, ez a közös alapgondolata az eucharistia hívőjének és ausztráliai emberevő társának.”

A spirituális kannibalizmus a Bibliában is erőteljesen jelen van. Az éhezési kannibalizmusról már szóltunk Jeremiás könyve alapján. Ez a motívum azonban, mint az isteni harag legsúlyosabb büntető megnyilvánulása, másutt is megjelenik. Mózes 3. könyve és Ezékiel próféta könyve is leírja az Istentől elfordulók ellenség kezére adását, melynek következtében éhezés pusztít, majd egymást falják fel az isteni rendelés ellenében élők¹².

A Biblia értelmezések egy része azt állítja, hogy a Biblia mintegy „helyesli” a kannibalizmust. A bemutatott részek alapján inkább az ellenkezője látszik: a végletekig megalázó, szokványos körülmények között elképzelhetetlen és megvetendő az emberevés, amelyet az Úr is a legvégső büntető fenyegetésként alkalmaz.

Ugyanakkor Isten testének szimbolikus fogyasztása a keresztény felfogás középpontjában álló rítus, de ténylegesen a Szentírás allegória rendszerében kell értelmezni¹³. Az utolsó vacsora során a kenyér és a bor átváltoztatása nem más, mint a fordítottja a már tárgyalt rituális kannibalizmus egyes szokásainak. Itt nem a valódi emberevés visz közelebb az istenhez, hanem az isten „költözik” a valódi ételbe. János evangéliuma direkt, naturalista módon fogalmaz¹⁴: „Aki eszi az én testemet, és issza az én véretem, annak örök élete van, és én feltámasztom őt az utolsó napon. Mert az én testem igazi étel, és az én vérem igazi ital.” (Jn 6,54–55).

Ez a megfogalmazás annak szimbóluma, hogy az Isten gondoskodik követőiről. Nem tartalmaz olyan elemet, hogy az emberi test fogyasztása vinne közelebb az Istenhez. Az áldozás ily módon nem Krisztus

emberi testének evése. Barsi Balázs az Új Ember lapjain ezt a következők szerint magyarázza¹⁵: „Az átváltoztatott ostyában az örökkön élő, a feltámasztott testű Jézus van jelen, megváltó halálára mutató vonatkozással. Tehát az áldozás nem emberevés, hiszen a feltámasztott Jézusnak nem állja útját a bezárt ajtó, e világ harapásaitól mentes – ugyanakkor nem szellem, hanem csontja és húsa van. Ez a csont és hús azonban Isten dicsőségébe emeltetett, örökkévalósult és megdicsőült anyag.”

Mindezek ellenére tagadhatatlan, hogy az áldozás magán hordja ugyanazon motívumokat, amelyek a rituális kannibalizmusról általánosságban mondhatunk. Az istennel kapcsolatban álló személy (a halott vagy az isten fia) testéből való fogyasztás a lélek megtisztulásának szimbóluma, kiváltság, amely csak meghatározott feltételek mellett nyerhető el, és kifejezi az isteni világ elérésének szándékát.

Kereszty Éva

(Az írás részlet a szerzőnek a ??? Kiadónál 2006-ban megjelenő ??? című könyvéből.)

Jegyzetek:

¹ Kannibalizmus szócikk, - Magyar Larousse Enciklopédia, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

² Ernst Mach: *Az érzetek elemzése (fordította: Erdős Lajos) – II. Az előítéletekről*, Budapest : Franklin Társulat, [1927?], Filozófiai írók tára. Új sorozat XXXIII; - on line: www.phil-inst.hu/projects/szabad.egy/VALLAS/Kristof

³ Más néven: kergemarha-kór, BSE vagy Creutzfeldt-Jakob betegség

⁴ A Pallasz nagy lexikona (központi szerk.: dr. Bokor József), “A Pallasz nagy lexikona” CD-ROM -- Budapest, Arcanum Adatbázis Kft. 1998.

⁵ Karinth Frigyes: Mit tegyen az író a háborúval szemben? - a Nyugat Ankétja Kosztolányi tanulmánya alapján, Nyugat, XXVIII. évf. 2. szám, 1935. február

⁶ Ellie Shick: *Conklin explores funeral cannibalism*, Dept. Of Anthropology Vanderbilt University, Nashville, TN, 1996; on-line: www.vanderbilt.edu/News/register/Jan22_96/story12.html

⁷ Beth Conklin: *Consuming Grief*, TOC & Excerpt, University of Texas Press, 2001;

⁸ Prakash John Mascarenha: *s Anthropophagy or Cannibalism*, on-line: www.geocities.com/orthopapism/anthropophagy.gtm, valamint szóbeli közlések

⁹ *Mund Katalin: Keleti istenek*, Ethnographia (megjelenés alatt)

¹⁰ Az idézett részek főleg a következő műre épülnek: Westermarck: *The origin and development of the moral ideas*; London 1906–8.

¹¹ Posch Jenő: *Az erkölcsi érzület egysége*, Nyugat, 1924. 20. sz..

¹² Leviticus 26.29 és Ézek. 5.10 - *Szent Biblia* (ford.: Károli Gáspár); Brit és Külföldi Biblia-Társulat, Budapest, 1908.

¹³ James Patrick Holding: *Does the Bible Endorse Cannibalism?* - Warnings Against Eating Out; Apologetics Encyclopedia of Bible Verses – on-line: www.tektonics.org/cannib.html

¹⁴ Ján. 6.52-55. - *Szent Biblia* (ford.: Károli Gáspár); Brit és Külföldi Biblia-Társulat, Budapest, 1908.

¹⁵ Barsi Balázs: *Jézus életéből részesülünk*, Új Ember Katolikus Hetilap, LVIII. évf. 22. (2809.), 2002.

Aquinói Szent Tamás Úrnapi éneke

BABITS MIHÁLY fordítása

Dicsérd, Sion, a Megváltót,
dicsérd a vezért, a pásztort,
zengj himnuszt, zengj éneket!
Ahogy bírod, akként merjed:
nagyobb Ő mint a dicséret,
méltón nem dicsérheted.

S a dicséret külön tárgya
ma hogy a Kenyeret áldja,
mely éltet és eleven,
s hogy végvacsoráján kapta
a Tizenkettők csapatja,
nem kétséges semmiben.

Legyen teljes, legyen zengő,
legyen vidám és illendő
szivünk ujjongása ma:
mert azt a napot jelzi ünnepünk,
melyen először adatott nekünk
ez a lelki lakoma

Új királynak asztalára
új törvénynek szállt páskája:
elavult a régi már.
Fut az ujtól ami agg,
igazságtól ami vak;
fut a fénytől a homály.

Amit Krisztus tett ez estén,
hagyta hogy rá emlékeztén
cselekedjük mi is azt.
Okultunk szent törvényéből:
így lesz borból és kenyérből
üdvösséges áldozat.

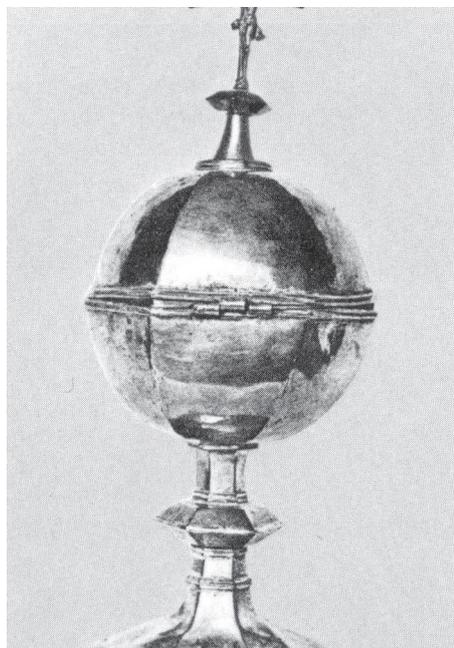
Más és más – de nem lényegben,
csak jel szerint más – színekben
égi jók lappanganak.
A vér ital, a hús étel:
mégis Krisztus, lényegével,
teljes mindkét szín alatt.

Oly kenyér, melyet meg nem tör,
aki vesz miként étekből,
s el se vág, és meg se szel.
Veszi egy és veszik ezren:
annyit egy; amennyit ezren;
fogyasztják és nem fogy el.

Veszik jók és veszik rosszak:
csak hogy különböző sorsnak
részesei ők vele.
Rossznak halál, jónak élet:
ilyen az egyforma éték
különböző ereje.

Im az angyalok kenyere,
utonjárók eledele,
édesfiaknak étele,
nem ebek számára szánt,
melynek előképe már a
husvéti bárány halála,
valamint Izsák oltára,
s hogy az égből manna szállt.

Óh igaz Kenyér, jó Pásztor,
Jézus, óvj az elbukástól,
te táplálj és te palástolj
s add hogy a feltámadáskor
üdvnek látói legyünk.
Te, ki mindent bírsz és értesz,
s e földön táplálsz és éltesz,
tedd, hogy szent népeddel, ékes
asztalodnál majd az édes
örökségben résztvegyünk!

E számunk megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram és
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

Áldd meg, amit adtál nekünk!

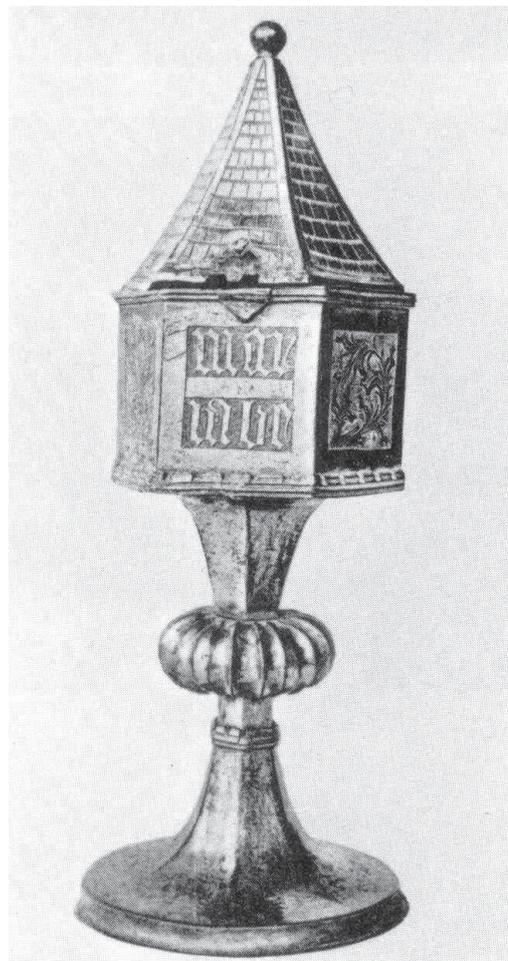
Mióta családtalan fiatallá lettem, és általában barátokkal, kollégákkal étkezem, nem kérek áldást étkezéseimre. Az vesse rám az első követ, aki már imádkozott menzán. Az ima intim cselekvés, egyedül a legőszintébb, vagy olyan közösségben, melynek tagjai épp a közös fohászban találtak egymásra. Világi társaságban magánimába mélyedni olyan, mintha a Nyugati-aluljáróban a Jézust hirdető és a dél-amerikai zenészek között próbálnánk meditálni.

Azért hiányzik az áldáskérés ősi hagyománya. Szegényes nélküle az étkezés. Az elhagyott tradíciók után soha nem tűnő úr támad, még akkor is, ha már régen csak külsőségeként használtuk őket. Így van ez. Ezért azután legalább az ebéd végeztével kikíváncozik belőlem a köszönöm, és nem érdekel, hogy mindenki azt hiszi, óvodás közhely hagyta el a számát. Nem nekik köszönöm ugyanis.

Jézus is kollégáival étkezett együtt: a tanítványokkal, és ha úgy alakult, embertársak tömegével is. Ha kellett, megsokasított halat és kenyeret, ha kellett vizet változtatott borra. Ő nem mulasztott el áldást kérni az ételre. Utolsó vacsoráján *„miközben ettek, vette Jézus a kenyeret, áldást mondott, és megtörte, a tanítványoknak adta, és ezt mondta: vegyétek, egyétek, ez az én testem. Azután vette a poharat és hálát adott, nekik adta, és ezt mondta: igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem, a szövetség vére, amely sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára”* (Mt 26,26–28) – mondja Máté, míg a finom lelkű Lukács – és később protestáns követői, kiknek gyomra nem tűr meg embervért és emberhúst – ragaszkodik az *„ezt cselekedjétek az én emlékezetemre”* toldáshoz, szabadulva kívánva a kannibalizmus árnyától. (Lk 22,19).

Úrvacsora volt minden Jézussal töltött étkezés, majd az utolsót saját lényegévé, ekképpen szentséggé tette. Több ezer évvel a halála után az úrvacsora ugyanaz a közösségi rituálé. A katolikusok istenüket veszik újra és újra magukhoz vele, a protestánsok istenükre emlékeznek általa. Magasztos esemény, melyhez szorosán kötődik bűnbánat és bűnbocsánat folyamata. A gyülekezet együtt veszi magához a keresztények lelki vacsoráját, ünnepélyes, emelkedett, szomorkás légkörben. Minden egyes úrvacsoravétellel újra gyászoljuk Jézust és saját bűnös lelkünket. A rituálé közösségteremtő ereje megkérdőjelezhetetlen. Gyászbán, bűnbánatban – az emberi forma két legsebezhetőbb állapotában – már csak önvédelemből is összetartunk.

A békásmegyer–csillaghegyi evangélikus gyülekezet minden hónapban egyszer közös ebédet

ül. A közös ebéd is közösségi rituálé. Hagyomány, együttlét, összetartás: világi úrvacsora. Tisztán testi táplálék magunkhoz vétele kifejezetten életeli, vidám, felhőtlen légkörben. Bűnökre ilyenkor nem gondolunk, – pedig sokan éppen ekkor esünk a falánkság bűnébe. E rituálé közösségteremtő ereje semmivel sem marad el a templomiétól. De vajon hányan mondunk asztali áldást összegyülekezés napi közös ebédünkön? Evangélikus és szigorúan ökumenikus gyülekezetünk egyszerre veszi komolyan ó- és újszövetségi hagyományait. Összegyűltünkön megadatik, hogy kétféle úrvacsorát éljünk át. Azt, amelyik Jézus halálára emlékeztet, és az, amelyik a jelenlétére. *„Mert ahol ketten vagy hármán összegyűlnek az én nevében: ott vagyok közöttük.”* (Máté 18,20)

Azzal már a kis konfirmandus is tisztában van, hogy istentiszteleti úrvacsorát venni csak tiszta, jézusi keresztény szívvel lehet, megbocsátva az ellenünk vétkezőknek és megbánva bűneinket. Tehát az emberfeletti követelményrendszernek eleget téve, csoda történik ott és akkor. A kérdés az, kitart-e hazáig? A hagyomány megtartását segítik külsőségei, ám értelmét veszíti, ha nincs mögötte átélt tartalom. Nem könnyű a szentséget haza, munkába, menzára hordani. De ki tenné más, ha nem a keresztények?

Donáth Mirjam

ADY ENDRE:

Szüret az Athoszhegyen

Két fráter hordja föl a bort,
Roskadjon ma az asztal,
Teljünk be ma, testvéreim,
Alleluja, alleluja,
Mámmorral és malaszttal.

Milyen csodás az őszi ég,
Ez a bor Krisztus vére
S a csillagok: kis angyalok.
Alleluja, alleluja
S ragyog Mária képe.

Amott táncol a feszület
S a hegyről zeng a nóta.
Hallga, búgnak az orgonák,
Alleluja, alleluja,
Hajnali mise óta.

Az Úr akarja így, az Úr,
Hogy kis szolgálai vágya
Néha kitörjön szabadon,
Alleluja, alleluja,
A fényes éjszakába.

Nézzétek a kő-Máriát,
Mintha reánk nevetne.
Piros tóga ma a csuha,
Alleluja, alleluja
S bennünk az Isten kedve.

A vén templom is mint ragyog,
Mint fehérlik a tornya,
Mintha valami meztelen,
Alleluja, alleluja,
Fehér asszony-test volna.

Holnap jön a konfiteor,
Ima, áhitat, átok,
Ma titkon föl a serleget,
Alleluja, alleluja,
Áldoznak a barátok.

Kiállítás és emlékezés

Gádor Magda
és Nagy Sándor kiállítása

2005. november 20–2006. április 30.

A múzeum a művészet temploma szoktuk mondani, most pedig, hogy egy galériára való műtárgy beköltözött a békásmegyeri evangélikus templomba, a hely szentsége megkétszereződött, nem először. A tárgyak szakralizálódtak a templomi közegben, a felszentelt tér megadóan magába fogadta a profán szentséget, a művészetet.

Más szempontból sem mindennapi kiállításban van részük a jelenlévőknek. Gádor Magda és Nagy Sándor több mint hat évtizede élnek és dolgoznak együtt, tisztelik egymás munkáját, művészi függetlenségét, és nem nagyon szoktak közösen kiállítani. Különleges alkalom hát ez. Mindkettőjüket meglepte, hogy alkotásaik milyen jól érzik magukat egymás közelségében Pazar Béla építész egyszerű és nagyvonalú, téglafalú terében.

Gádor Magda művészcsaládból származik, édesapja, Gádor István a magyar kerámiaművészet nagymestere volt. Házukba olyan művészek voltak bejáratosak, mint Egry József, Aba Novák Vilmos, Medgyessy Ferenc, Barcsay Jenő vagy a Budapesten élő, legidősebb magyar festő, Lossonczy Tamás. Nagy Sándor falun nőtt fel, sokgyermekes szabolcsi család sarja, szülei földművesek voltak, nagypapja kőműves, kezdetben úgy tűnt, ez utóbbi lesz kenyérkereső szakmája. Egy nyíregyházi szabadiskolában azonban felfigyelnek tehetségére, és hamarosan a fővárosban találja magát. 1949-ben a két életút összefonódik, mindkettőjüket felveszik a Képzőművészeti Főiskola szobrász szakára, ahol akkoriban Kisfaludy Stróbl Zsigmond, Pátzay Pál és Mikus Sándor voltak a mesterek. A két fiatalból harmadévre, a szemtanúk szerint, legendás pár vált, s még diákként, 1952-ben összeházasodtak. 1960-ban a Százados úti művésztelepen kaptak műtermet, itt és egy zuglói ház kertjében dolgoznak azóta is. Mindketten Munkácsy-díjas, Koszorús szobrászművészek. Nemrégiben, 2004-ben, a néhány éve egyetemi

rangra emelkedett Andrássy úti épületben átvették az aranydiplomájukat. Ez a mostani kiállítás fél évszázad, kettejük alkotóveit összeadva száz esztendő munkáját reprezentálja.

Mindkettőjük művészete sokat változott az évek során. Így van ez a legtöbb művésszel, de az csak kevesekről mondható el, hogy hetven felett is állandóan megújulnak, mindig továbblépnek, elkerülve az önisméltés unalmas, ám nyugalmas útját.

A mostani bemutatón Gádor Magda többnyire az elmúlt évtizedben készült szobrait és néhány éve született rajzait állította ki, ez alól csak az 1980-as, szembenálló állatalakokat ábrázoló szobor a kivétel. Nagy Sándortól számos mű szerepel a hetvenes évek első feléből is, ezek legtöbbje a kertben látható, néhány, mint például a Temetés, itt a templomban, a többi munka nála is az elmúlt években született.

Gádor Magda művészetében a plasztika és a rajz varázslatos szimbiózisban létezik. Míg szobrait virtuóz vonalszövevénybe bújtatja, addig rajzainak vonalhálójából plasztikai formákat teremt. Interaktív párbeszéd ez, melyben forma és rajz egyenrangú társ. Már 1947-ben Rabinovszky Máriusz megírta a fiatal Gádor Magda munkáit szemlélve, hogy „*kitűnő szobrásznak indul s kitűnő rajzolóval*”. Hosszú éveken át a rajz mégis háttérbe szorult a plasztika mögött, aztán a véletlen is közbenjárt, hogy Gádor újra komolyan vegye a rajzot. Egy kiállítás díjazottjaként nagy köteg merített fehér papírral ajándékozták meg. Gádor gyorsan és könnyen engedett a kísértésnek, s egyre gyűltek a műteremben a rajzok, majd egy szerencsétlen utcai baleset az ágyhoz kötötte néhány hónapig, de a rajzok nem tudtak várni, kikiváncsoltak a művészből, most a narthexben, a templomtér előtti kis csarnokban láthatók, kis méretű merített papírra készültek.

Gádor Magda a hetvenes években az addig használt terrakotta és kő mellett más anyagokkal is elkezdett kísérletezni. Ezekből a matériákból végül a beton került ki győztesen. A beton nem ismeretlen,

de nem túl népszerű anyag a szobrászatban, Gádor Magda kezében azonban megszélidült, engedelmesen adta meg magát a művész kezdetben inkább geometrikus, majd egyre inkább organikus formaképzésének. Az 1980-as *Szembenállás* nyitott szájú, oroszlánszerű állatalakjai még kubisztikus formavilágot idéznek és festetlenek, a tizenhat évvel később készült *Párbeszéd* szembenálló lényei már nem követik oly hűen a természeti előképet, egy gondolat, érzés megfogalmazói. Gádor egyre jobban eltávolodik a természeti látványtól, de teljesen nem szakad el az érzéki-konkrét szférától. A festés, a szobrokon megjelenő vonal kezdetben alázatosan követi, ha kell, kiemeli, hangsúlyozza a plasztika egyes részeit. Ahogy azonban a szobrászi forma egyre inkább kiszabadul a verbálisan értelmezhető és megnevezhető közegből, a festés is szeszélyesebbé, gesztusszerűbbé válik.

A rajznak is megvan a saját élete, a négy-öt évvel ezelőtti munkákon a vonal még remegve tekergett egy szál magában, majd sötétre satírozott formákat kerülgett, aztán egyre hevesebben vetődtek a gesztusok a papírra, veszítve lényességükből. Néhány hónappal ezelőtt visszatért az állati külső, megszületett az a két fenevad, amely most kapuórként a templomajtó két oldalán kapott helyett. Ezt a két fenyegető lényt a rendezés fordította egymással szembe, de az egymás felé forduló állatalak visszatérő motívum Gádor művészetében, az örök ellentétek, a szünni nem akaró viszályok metaforái ők, egyazon lény megkettőzött másai, mintha saját tükörképünkre viscesorognánk, nincsenek jók és rosszak, a viszályt magunkban hordozzuk.

A kortárs művészetben egyre erőteljesebben hallatszanak az aggodalom, a félelem, a szorongás hangjai. Egyre gyarapodó, ám veszélyeket rejtő tudásunk fenyegetettségben tart bennünket, s a magunk építette csapdáinkban egyre csak azon fardozunk, hogyan tehetjük tökéletesebbé és pontosabban működővé a zárszerkezetet. Gádor Magda szobraiban, rajzaiban is ott a meghatározhatatlan aggodás, az egyén tehetetlenségének érzése.

„*A legalapvetőbb dolgok, a bennünk élő félelem és öröm, küzdelem és összetartozás keresnek formát szoborban, rajzban.*” – mondja a művész önéletrírásában.

E formakeresésben talált rá Gádor a nyitott száj motívumára, amely hol száj, hol csőr, hol villáskulcs, hol segítségért kiált, hol táplálékért tátong, lelki és testi étekért egyszerre. A kiállítás, legyen bár néma vagy hangos, az egyik legalap-

vetőbb metakommunikációs jelzésünk, kiáltunk félelmünkben, ijedségünkben, a harc hevében, örömünkben, vagy ahogy Babits írja: igazunkat keresve, önmagunkra lelve: „Óh Igazság, te egyetlen kiáltás!” – Ez a költői kép fejezi ki legérzékletesebben a gádori gondolkodás lényegét.

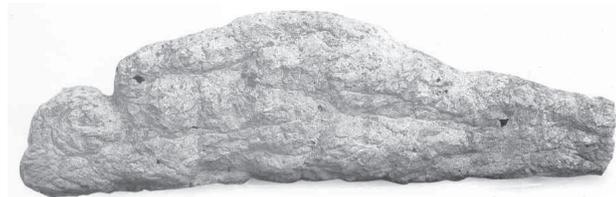
Ezért lett e közös kiállítás címe *Kiáltás és emlékezés*, a szókapcsolat első fele Gádor Magda művészetének mottószerű összegzése, második fele pedig Nagy Sándor távolabbi visszatekintő szoborválogatását tükrözi.

Nagy Sándor korai művei arról tanúskodnak, hogy főiskolai tanárai helyett inkább Medgyessy Ferenc művészetszemlélete alakította szobrászatát. Évtizedekig kizárólag csak követ faragott, mert ahogy egyszer mondta; „a kő sohasem ismétlődik”. Mindig a kőtömb maga, a benne megbúvó szobor szelleme irányította, nem egy agyagból megmintázott szoborhoz keresett követ, hanem vagy már a faragás előtt meglátta az anyagban a benne rejtőző formát, vagy munka közben talált rá a figurára.

Medgyessy büszke volt rá, hogy sok pályatársával ellentétben ő mindig maga faragta meg szobrai, legfeljebb a kőtömb kinagyolásához használt segédeket. Nagy Sándor is mindig maga birkózott meg a kővel, bazalttal, márvánnyal, mészkővel, mikor mi került a kezébe. Még senki sem vállalkozott rá, hogy számba vegye kőszobrai, de közel járhat az ezerhez. Nagy Sándor úgy dolgozik, mint egy alkimista, fáradhatatlan következetességgel faragja szobrai, szüntelen mozgásban van, mintha hajtaná a bizonyosság, hogy egyre közelebb kerülhet a titokhoz. S hogy mi ez a titok, Medgyessy egyszer így fogalmazta meg: „Faragás közben, keresgélve fedezi fel az ember legjobban saját magát.”

Minden művész számára önmegismerés is az alkotás, de csak kevesek dolgoznak úgy, mint egy megállíthatatlan, forgó imamalom, nincs megállás, nincs vajúdás, mert a faragás maga a cél, nincs pihenés, mert a munka maga termeli újra az energiát. A szobrászt minden szobor újabb és újabb tanulságokkal lepi meg, mire körbejár egy-egy témát, nagyszámú variáció születik. Olyan ez, mint a zenei motívum, makacsul jelen van, vagy vissza-visszatér, de mindig másként szólal meg.

Nagy Sándor szobrászatának első fél évszázadát sommásan kőkorszaknak nevezhetjük, ez 2002-ban ért véget, amikor a művész úgy érez-

vén, hogy a kőpor belélegzése egyre nagyobb veszélyekkel jár, új anyag felé fordult, így kezdődött el a fás kor. A kőkorszak első periódusában, mely a 60-as és a 70-es éveket foglalja magába, az egész alakos, többnyire álló figurák és a portrék tömbökbe komponáltak, minden részlet az egyszerű, önmagába zárt formának van alárendelve, mintha ez a forma szolgálna védelmül, mintha veszély fenyeget-

ne egy kiszögellést, egy kinyúló kezét. A nyolcvanas években a zárt kompozíció megmarad, de azon belül megjelennek a gesztusok, a mozgás. Ez a hangulati váltás bizonyára összefügg a magyarországi élethelyzettel, nevezetesen a diktatúra folyamatos felpuhulásával. Nagy Sándor egyre bátrabban stilizál, egyre jobban archaizál, s egyre alázatosabb a kővel szemben, benne hagyja a szoborban a kődarab esetleges töréseit, hibáit, sebeit, sőt sokszor alkalmazkodik is a kő ezen sajátos jeyyeihez. A kilencvenes évek közepén megjelennek a női idolk, a kükladikus kultúrát megidéz, stilizált Vénusz torzók, a szerelem és a termékenység istennői, mint megannyi pseudo lelet, egy sosem volt kultúra bálványai, a művészet visszaszerzett szabadságának őrzői. A kortárs magyar szobrászatban, a kilencvenes években felerősödtek az archaizáló tendenciák, pseudo régészeti installációk és szoboregyüttesek születtek, melyek a művészet ősi civilizációkban betöltött mágikus szerepét idézték meg. Nagy Sándor ekkoriban kicsi bálványokat állított egy piramisformát adó faszerkezetre, mintha egy ásatás sírleleteit mutatta volna be.

2003 a fordulat éve, a nyolcvanéves szobrász elkezd fával dolgozni. Nagy Sándor anyagváltását félig tudatosan, félig tudattalan egy újfajta művészi látásmód kényszerítette ki. A kő súlyos, makacs anyag, nem enged meg akármit, a fának is megvannak a határai, de rugalmasabb.

A stílus, az évtizedek alatt kiforrott formavilág annyit változott, amennyit a fa megengedett. A fának saját élete van, formáját csomók, korha-

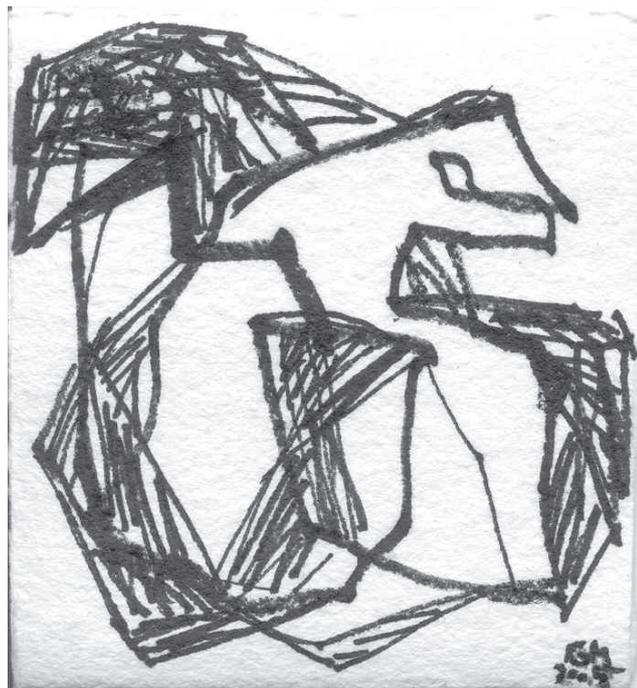
dások alakítják, a szobrász ezekkel is számol, az esetlegességek értelmet nyernek, képi elemekké válnak. Az alakok egyre jobban megnyúlnak, rúd-dá vékonyodnak, mégis őrzik emberi mivoltukat. A szobrász erről egyszer azt mondta, korán rájött, hogy a natúra hű követése nem olyan érdekes, mint az egyéni látásmód és abból eredő saját formavilág. Egy német kortárs művész, Georg Baselitz is hasonló gondolatokat közöl: „A szobor akkor a legérthetőbb, akkor a legnagyobb a megfelelés, ha a természeti formáktól a lehető legmesszebbre távolodott, s egy láb olyan kevéssé láb, amennyire ez csak lehetséges. De az alakformálásnak meg kell lennie, mint a néger plasztikákon.”

Nagy Sándor legújabb faszobraiban is megőrizte a formák zártságát, a torzó jelleget, a testrészek jelzésszerű megjelenítését, de a figurák arányait a végletekig megváltoztatta. Az az érzésünk, mintha a sudáran magasodó idolkokban az élő fa törzsében lakozott szellem születne újjá, ezt sugallja a szobrok címe is: Fából született.

Vannak művészek, akik nagy lendülettel indulnak el, aztán lelassulnak, s akár ötven körül megállnak, vagy egy helyben toporognak. Gádor Magda és Nagy Sándor művészetének egyik nagy tanulsága és csodája, hogy elejítől fogva hosszútávutóknak készültek, s most, hogy túl vannak a táv felén, kiderül, hogy még tele vannak energiával, új gondolatokkal, s ámulva leshetjük, ahogy egyre jobban behúznak.

Nagy T. Katalin

(Elhangzott a kiállítás 2005. november 20-ai megnyitóján a békásmegyeri evangélikus templomban.)

Egy családregény közepe

Interjú a Fülöp-Tátrai családdal

1. rész

Minden vasárnap délben összegyűlnek a nagy ovális asztal körül. Szülők, gyermekek és unokák: három generáció. Akik magukban, arcvonásukban és gesztusaikban, emlékeikben és tárgyaikban őrzik-hordozzák azokat is, akik már nincsenek köztük.

Ha Fülöp Attilával és Tátrai Zsuzsannával van együtt az ember, egy percig sem kérdés: ők a legfontosabbak, az előttük járók és az utánuk következők. A család. A zene és a néprajztudomány, az egyház vagy a kultúra, a közélet nyüzsgése, ismerősök és barátok, mindaz, ami természetes-szerves módon veszi körül mindennapjaikat, fonja át életüket, csak úgy, mintegy mellékesen létezik.

Pedig Fülöp Attila neve a zeneszerető evangélikusok számára évtizedekig egyet jelentett a nagyheti passió evangélistájával, Tátrai Zsuzsanna pedig most készül monográfiát írni pünkösdről, arról a témáról, amely egyetemi szakdolgozatától kezdve doktori disszertációján át végigkísérte egész szakmai pályafutását.

Velük és gyermekeikkel beszélgettünk az ovális asztal mellett, Zsuzsával, aki édesapját követte a pályán, Attilával, aki az utóbbi néhány évben a Mező utcai templom szószékén szokott prédikálni. Judit, a legifjabb, csak percekre tűnt fel, hogy aztán munkavacsorára szaladjon. Az idősebb Attila operaházi anekdotákat mesélt, Vas megyei tájszólásban idézte gyermekkorra falujának kedves embereit, Zsuzsa festőművész férje Halász Péter műcsarnokbeli temetésperformance-áról elmélkedett, az idősebb Zsuzsa szoknyáját időnként a három unoka rángatta, aztán ifjabb Attila felesége csöngött: késő van, indulni kell...

És mindeközben kirajzolódott egy igazi huszadik századi, gazdag és színes, sokszálú családtörténet.

Hogy találkozik Fülöp Dezső evangélikus lelkésznek a fia és Tátrai Vilmosnak, a világhírű hegedűművésznek a lányával a hatvanas évek Budapestjén?

TZs: Nem Budapesten, hanem Bükön. Emlékszem, ötéves voltam, amikor először ott jártam. Ha-zaérkezésünk után közöltem, hogy valamelyik fiú a kettő közül lesz a férjem. Attilának volt ugyanis egy nála 7 évvel idősebb bátyja, elképesztően jófejű, hihetetlen tudású ember, akiből kiváló történész lehetett volna. Papgyerekként azonban meg sem kísérelhette a bölcsészkar felvételit. 1952-ben agrár-mérnöki karra jelentkezett, vörös diplomával végzett. Szívből utálta azonban az egészet, soha nem

tudott igazán kedvére való munkát találni magának. A házassága sem sikerült, rengeteget dohányzott, tönkretette az érrendszerét. Nagyon fiatalon halt meg, igazi önsorsrontó élet után.

Szóval úgy kerültem én ötéves koromban Bükre, hogy a két család között szoros baráti kapcsolat volt már régtől, mert nagyanyám és Attila nagyamamája egy házban nőttek fel Breznóbányán, dédapáinknak egymás mellett volt a cipész-, illetve a szabóműhelye. Az egyiket Obernauer Klementnek, a másikat Klement Gusztávnak hívták, az egyiknek a keresztnéve, a másiknak a vezetékneve volt Klement. Ez a két Klement egy újságot járatott. Nagyanyám sokszor elmesélte, hogy is kezdődött a történet: egyszer egy Breznóbányára vezényelt fiatal, snájdig tiszthelyettes cipőt csináltatott magának dédapámnál, aki beszédbe elegyedett vele. Kiderült, hogy a fiatalember, bizonyos Barbarics János még nőtlen, mert nincs elég pénze ahhoz, hogy a kauciót – amelyet a katonatiszteknek óvadékként le kellett tenniük akkoriban – kifizesse. Dédapám rögtön kedves szomszédja lányát ajánlotta neki, mondván, nekik van elég pénzük a kaucióra...

FA: Így házasodtak össze a nagyszüleim, a vend nagyapám és a német-szlovák nagyanyám. A tiszteket annak idején ide-oda helyezték a Monarchiában, ők sem maradtak a Felvidéken, hanem elkerültek Balatonlellére, majd Bükre. Két lányuk született aztán: édesanyám, Ilonka, és a húga, Mariska, akinek viszont a Breznóbányán maradt barátnő, Obernauer Mária lett a keresztanyja. Anyámnak ez húga aztán igen fiatalon meghalt.

Attila, a te szüleid hogyan ismerkedtek meg?

FA: Édesapám fiatal lelkészként 1932-ben került Bükre. Halálosan beleszeretett egy zsidó lányba, de a győri püspök, akinek az egyházkerületéhez tartozott, nem engedélyezte a házasságot, mivel annak idején létezett egy olyan egyházi törvény, hogy lelkész csak evangélikus vagy református nőt vehetett feleségül, sem katolikussal, sem zsidóval nem házasodhatott. A lány, mikor megtudta, hogy apámnak választania kell a papi hivatás és közte, el is ment Magyarországról, hogy ne okozzon a szerelme számára konfliktust. Apám két évig rettentően szenvedett, aztán egy szép tavaszi napon a szószékről prédikáció közben meglátott egy fiatal lányt. Az istentisztelet után azonnal szólta Horváth Tibornak, jó barátjának, a falu orvosának: – „Nyomozd ki azonnal, kicsoda, hol kakik, nem zsidó-e!” – merthogy nem akart ismét reménytelen szerelembe bonyolódni. „De minek ez neked?” „Mert ha minden stimmel, őt fogom feleségül venni.” Anyám ugyanis nagyon hasonlított arra a bizonyos zsidó lányra. Tibor bácsi hamarosan referált: „Árja, minden rendben van.” „Akkor menj, és kérd meg a kezét!” Hiába csodálkozott, hiába tiltakozott Tibor bácsi, nem tudta eltéríteni szándékától apámat. Anyám

mindössze tizenhét és fél éves volt, mikor másnap megjelent náluk hatalmas csokorral a falusi orvos, nevetett az egészen, nem vette komolyan a dolgot, szerette volna, ha békén hagyják. De apám makacs ember volt, elkezdett járni hozzájuk júniusban, s novemberben megesküdték. Mikor az esküvő után megérkeztek a faluba, a bükiek nagy virágcsokorral, feldíszített vasútállomással és parókiával fogadták az ifjú papnét, tisztelendő néninek szólították, és csókolommal köszöntek neki még a legvénebbek is. Anyám igazából kicsit menekülésnek is szánta ezt a házasságot, hiszen nagyapám igen szigorúan fogta az egy szem lányát. Anyám szeretett volna teniszszerezni és biciklizni, de ebből semmi nem lett, hiszen a falusiak mindenben megbotránkoztak.

Te is Bükön születted?

FA: Nem, Szombathelyen, de a gyerekkoromat Bükön töltöttem. Az én általános iskolás korom a Rákosi-korszakra esett, nem volt könnyű időszak. Egy alkalommal, mikor a disznónk megellett, a malacokat anyám a mosókonyhában szúrta le, mert nem volt takarmány, ezeken a malacokon éltünk fél évig. De mindig rettegett attól, hogy lebukik, hiszen beszolgáltatási kötelezettség volt. Akkor folyt a tézesítés, ami jó néhány evangélikus család életét is tönkretette. Akadt olyan ember, akit agyonvertek, mert nem akart belépni, egy másik pedig, a gyülekezeti gondnokunk, öngyilkos lett, mert nem bírta a megaláztatást. Apám 1952-ben Vas megyei esperes lett, s úgy '53 táján megjelent az irodájában egyik büki gyülekezeti tag: „Dezsőkém, én azzal vagyok megbízva, hogy minden prédikációról jelentést írjak a rendőrségnek. De én nem bírom megjegyezni, hogy miről prédikálsz, ezért kérlek, ird meg helyettem.” Attól fogva apám írta magáról a jelentéseket.

Én 1956-ban kerültem be Szombathelyre a premonstreiekhez. Akkor persze már államosították az iskolát, de még az egykori paptanárok tanítottak. Mindannyian kiváló emberek és kiváló pedagógusok. Egy bizonyos Surányi volt az igazgatóhelyettes, szigorú premonstre szerzetes, aki megnyugtatta apámat, itt semmi baja nem lesz a büki evangélikus lelkész fiának. Akkortájt jól tudtam latinul is, Horatiust olvastunk, s általában igen szigorúan fogtak minket a tanulásra. A matematikatanárom egy alkalommal magához hivatott: „neked lelkész

az édesapád, te legföljebb műszaki pályára mehetsz. Én mindennap feladok az osztálynak három matematikapéldát, de te mindennap hatot fogsz megoldani, másképp nem vesznek föl az egyetemre.” 1959-ben édesapámat Óbudára helyezte Káldy Zoltán püspök, az utolsó gimnáziumi évet az Árpád Gimnáziumban töltöttem, 1960-ban érettségiztem. Pár évtizeddel később az idősebb lányunk és a fiúnk is az Árpádban érettségizett.

Az írásbeli egyetemi felvételem nagyon jól sikerült, a szóbelire – mint afféle karakán lutheránus gyerek – a hajtókámra kitűzött Luther-rózsával mentem. Egy kövér öregúr ült a felvételi bizottságban, kihívott magával a teremből, s figyelmeztetett, vegyem le a jelvényt, mert soha a bűdös életben nem fogok bekerülni az egyetemre. Én persze tiltakoztam, aztán végül is ráálltam, hogy a hajtókám belső oldalára tegyem. A szóbeli feladatok után a KISZ-tanár, mondván, hogy édesapám lelkész, arról faggatott, hiszek-e Istenben, vallásos nevelést kaptam-e, és hogy én mit is gondolok erről az egészről. Azzal zárta aztán, hogy egy évre kitesznek valami gyárba, hadd ismerjem meg a magyar proletariátust, hadd fejlődjem ideológiailag.

Az egyetemet a posta ösztöndíjával végeztem, gyengeáramú mérnöknek tanultam. A szakdolgozatom olyan jól sikerült, hogy a honvédség akart alkalmazni, én azonban a hangmérnökséget választottam. Az első évben a televízió-adótoronyban dolgoztam, majd a Hungaroton Hanglemezgyárba mentem. Egy sereg könnyűzenei lemezen rajta van, hogy hangmérnök: Fülöp Attila. Akkor már tanultam énekelni. Annak idején még Szombatheylyen kezdtem zongorázni, aztán énekelni tanultam zeneiskolában, majd magántanárnál, de hivatalos zeneakadémiai végzettségem nincs.

TZs: Mikor Attiláék fölkerültek Budapestre, még többet találkoztunk. Mi is a Dévai Bíró Mátyás térre jártunk templomba, ott konfirmáltunk. Én 15 éves voltam, amikor Attila udvarolni kezdett nekem, ő pedig 18. Anyám megszervezte, hogy apám énekes ismerősei, barátai közül többen hallgassák meg Attilát, valóban tehetséges-e, érdemes-e foglalkoznia az énekléssel. Jártunk annak idején Sándor Juditnál, Molnár Antalnál, Forrai Miklós-nál. Molnár Antal kiselőadást tartott arról, hogy milyen ragyogó a műszaki pálya, mi a fenét akar Attila ezzel az egésszel. Na jó, ha már idejött, azért meghallgatja, énekeljen valamit. „Tulajdonképpen ott lehet hagyni azt a műszaki pályát...” – mondta aztán búcsúzóul.

FA: Magánúton tanultam akkor Sípos Jenőnél, a szomszédasszonyunk pedig beszervezett a nem sokkal korábban alakult Budapesti Madrigálkórusba. Ezek csodálatos évek voltak, remek darabokat énekelünk, bejártam a fél világot, és egyre világosabbá vált, hogy jó volna föl hagyni a műszaki pályával,

és teljes erőbedobással az énekléssel foglalkozni. A véletlen hozta meg aztán a lehetőséget: 1971-ben egyszer csak telefonált Sípos Jenő, hogy Réti Jóska megbetegedett, Bartha Alfonzzal is valami zűr van, Lukács Miklós – ő volt akkor az igazgató – meg akar engem hallgatni. A színpadon kellett énekelnem két áriát, még a dátumra is emlékszem: május 28-a volt. Nem sokkal később behívatott Lukács, s közölte: az évadnyitó előadáson és leszek Ottó a Bánk bánból. Apámról néhány hónappal korábban derült ki, hogy tüdőrákja van, márciusban fiatalon, alig 65 évesen meg is halt, de karácsonykor szegény még hallott Tamino szerepében A varázsfuvolában. Azon az előadáson Melis énekelte Papagenót. Operaházi elkötelezettségem 35 évre szólt, hiszen nyugdíjba is onnan mentem több mint 35 év után.

Az utolsó években már nem énekelteél, ugye?

Így van, egyéb feladataim lettek, és az énekléssel fokozatosan felhagytam. 1991-től 5 éven át a szakszervezet elnöke voltam, de emellett még aktívan énekeltem. 1996-ban igazgatói pályázatot írtak ki, amelyre én is benyújtottam egy anyagot, a zsűri azonban 6:3 arányban végül a szintén pályázó Szinetár Miklóst választotta meg. Néhány nap múlva szólt a telefon, Szinetár volt a vonalban, aki akkor még az Operettszínházban dolgozott. Ottani szobájába invitált, s felajánlotta, hogy az én pályázati anyagomat, amelyet addigra már elolvastam, ketten együtt valósítsuk meg. Én próbáltam hárítani, ő pedig felajánlott egy nap gondolkodási időt, de aztán ki sem várva a 24 órát ismét felhívott, s másnapról én voltam a főtitkár. Ez az időszak 5 évig tartott, aztán jött némi szünet, a Győriványi Ráth György-féle időszak, majd 2002-ben Szinetár Miklós ismét visszatért az Operába. Ekkor ügyvezető igazgató lettem, és már teljesen abba kellett hagynom az éneklést. 2005 nyarán vonultam nyugdíjba.

A színpad persze csak egy része volt énekesi pályámnak, igen sok oratóriumban működtem közre, akadt olyan nagyhét például, hogy 8 János-passiót énekeltem végig. És van 24 lemezem, mindenféle műfajból – a magyar nótát kivéve.

Zsuzsa, ahogy kiderült Attila családtörténetéből, ti is kötődtek Breznóbányához. A te szüleid mindketten onnan származtak?

TZs: Édesapám szülei származtak Breznóbányáról. Apai nagyapámat Reisz Vilmosnak hívták, dédapám, a város órásmestere még Raisznak írta. Apám magyarosította aztán Tátrai Vilmosra a nevét. Máig rokon a fél város, csak épp beszélni nem tudok velük, mert csupán szlovákul értenek, én meg annak idején hiába próbálkoztam, nem tanultam meg. Raisz dédapám egyébként evangélikus volt, a felesége pedig katolikus. Apám, aki rendkívüli módon szeretett kirándulni, gyerekkorunkban rengeteget mesélt nekünk a Felvidékről

és Breznóbányáról, egy gyerek számára lenyűgöző történeteket, hegyekről és erdőkről, medvékről és vaddisznókról. Akkor még elérhetetlen álomnak tűnt, hogy valaha is eljutunk a felvidéki rokonokhoz és arra a vidékre, amelyet addig csak fényképeken láttam. 1958-ban jártam ott először, akkor még igen sokan beszéltek magyarul a nagyszüleim korosztályából. És az az igazság, hogy akkor Csehszlovákiában sokkal jobban éltek az emberek, mint Magyarországon.

És édesanyád családja?

Ő budapesti és zsidó származású volt, de amikor férjhez ment apámhoz, megkeresztelkedett a Deák téren, így ő is evangélikus lett. A szüleim 1938-ban házasodtak össze, és 1944-ben költöztek a Wallenberg utcába – akkor persze még nem így hívták – a Főnix Biztosítótársaság házába. 1945. április 8-án születtem, szerencsére már nem az óvóhelyen. Ma emléktábla jelzi a 4-es számú ház kapuja mellett, hogy ebben a házban élt Tátrai Vilmos több mint 50 éven át. Fantasztikus, elkényeztetett gyerekkorunk volt. Anyai nagyanyánk velünk lakott, s anyánk sem dolgozott, ebéd, vacsora várt bennünket mindennap, anyánk pedig tanult velünk. Máig csodaként gondolok vissza arra, hogy apánk is, aki reggeltől estig dolgozott, annyi időt szánt ránk. Szánkózni vitt minket, sétált velünk, mesélt, magyarázott. Különös módon keveredett benne a szláv és a német vér, melegszívű, érzékeny ember volt, ugyanakkor hallatlanul precíz és céltudatos. Gyerekkorától kezdve naplót vezetett, amelyben mindenről beszámolt: hogy hol és kivel volt fellépése, hogy milyen kellemetlenségek érték aznap, hogy túrós csuszát evett ebédre... Nem könnyű elolvasni, mert ugyan latin betűkkel írta, de tele van rövidítéssel, amit nagyon nehéz megfejteni.

Édesapád sohasem szánt benneteket zenei pályára?

Mind a ketten tanultunk persze hegedülni, de egyikünk sem bizonyult igazán tehetséges muzsikusknak. Én talán tehetségesebb voltam, de nem szorult belém annyi szorgalom, amennyi ehhez a pályához kellett volna. Apám hatalmas könyvtárat gyűjtött össze, sok-sok albumot is, Vili öcsémmel együtt állandóan ezeket bújtuk, jártunk a Nemzeti Galériába, amely akkor még a Néprajzi Múzeum mai épületében működött. Öcsém már egészen kicsi korában eldöntötte, hogy művészettörténész lesz, szinte megszállottan készült rá. Ma a Szépművészeti Múzeumban dolgozik. Én egy ideig az Iparművészeti Főiskolával kacérokodtam, meglehetősen jól rajzoltam, s felmerült, hogy jelmeztervező leszek. Aztán megnéztem, hova miből kell felvételizni, s a történelem-magyar szakra gondoltam, mert mindkét tantárgyat nagyon szerettem. Végül történelemből felvételiztem, s egy olyan szakot próbáltam társítani hozzá, amelyből nem kellett külön felvéte-

lizni. Szerettem a népmeséket, jöjjön a néprajz, gondoltam. Hát ez igazán logikus volt egy olyan gyerek számára, aki a XIII. kerületi flaszteren nőtt fel. Ma már furcsa, hogy az ember ilyen megfontolásokkal válasszon hivatást, de valójában máig nem bántam meg ezt a döntést, nagyon szeretem, amit csinálok.

Azokban az években Ortutay Gyula vezette a tanszéket, szakdolgozatomat pedig Dömötör Teklához írtam a pünkösdi királynéjárásról. A 60-as évek vége felé, mikor mi végeztünk az egyetemen, alakult az Akadémia Néprajzi Kutatócsoportja, a mai Néprajzi Intézet jogelődje, s szinte az egész évfolyam oda került. Most aztán mindnyájan szinte egyszerre fogunk nyugdíjba menni. Ortutay akkortájt indította a rádióban a Kis magyar néprajz című sorozatát, amelyet egy kis kötetecskében meg is jelentetett, s nekünk, pályakezdő kollégáinak adta ki ezeket a dolgozatokat, hogy nézzük át. Ő igen fontosnak tartotta a tudománynépszerűsítést, én pedig hamar és szívesen bekapcsolódtam ebbe a munkába is, máig gyakran hívnak a rádióba, televízióba valamilyen témáról beszélni.

Én a népszokásokkal, az ünnepekkel, elsősorban nem az egyházi, hanem a naptári ünnepekkel, jeles napokkal, az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokásokkal foglalkoztam, a Néprajzi lexikon megfelelő szócikkeit és az Ortutay szerkesztette Magyar néprajz ilyen témájú fejezeteit is én írtam. Nagyon szerettem a terepmunkát, hallatlanul érdekesnek tartottam, bár nagyon fárasztó dolog, maga a gyűjtés is, meg persze az anyag feldolgozása, lejegyzése. Mindig sok időt szántam arra, hogy megismerkedjem az adatközlővel. Nem lehet valakit az élete eseményeiről, szokásairól úgy faggatni, hogy ismeretlenül odadugom az orra alá a mikrofont.

Szokták mondani, hogy az ember egy életen át a szakdolgozatát írja. Hát valóban így van: azt a témát bővítettem a doktori disszertációmban a töb-

bi leányszokás feldolgozásával, majd a kandidátusiban a pünkösdi anyaggal. Az elmúlt évben, mikor a lábtörésem hónapokra ágy- és lakásfogságra kényszerített, elővettem a régi céduláimat, elkezdtem összeszedgetni a jegyzeteimet, anyagaimat, amelyeket ebben a témakörben gyűjtöttem, s számítógépre vittem őket. Boldogan jelenthetem, hogy hamarosan megleszek a pünkösdről szóló monográfiával: összeállítottam a könyv vázát, most már csak a szöveget kellene megírnom.

Ittész Nóra

BERÉNYI ZSUSZANNA ÁGNES:

Budapest és a szabadkőművesség. 2005.

Bemelegítő kvízkérdés: hol találkozunk Ady Endre Szabolcska Mihállyal? Karinthy paródiájában? A Reformátusok Budapesten lapjain? Dehogy: a szabadkőművességben (132, 256)!

„A titkokat az ember kiváltképpen kisfiú- és kamaszkorában szereti; ilyenkor találunk ki titkosírást, titkos nyelvet és a falra írható titkos jeleket. A titkot csak fiúpajtásainkkal oszthatjuk meg, nőikkel sohasem, még a mamával sem, különösen a mamával nem, mondanák a freudisták. A fiúk társadalmában atavisztikus módon egy ősi primitív hagyomány támad fel abból a mélységből, amelyet Jung kollektív tudatalattinak nevez: a primitív népek „férfiszövetségeinek” és „férfiházainak” emléke. [...] Ez az örök hajlam teremtette meg a lovagrendeket, amelyekben a lovaggá avatás szertartása is őrzi még a régi pubertási szertartás emlékét. És avatás a központi része a szabadkőműves szertartásnak is, mert a szabadkőművesség is „férfiszövetség”, csakhogy persze nagyon megszeliődött, elpolgáriásodott formában. A titokzatossággal együtt ez lehetett másik legfőbb vonzereje.”¹ Nem bírtam megállni, hogy ne idézzem hosszan Szerb Antal klasszikus és veretes sorait. Veretesek ezek a sorok, mert a tanár úr tiszteli még annyira gondolatmenete tárgyát, hogy ne becsmérleje egyszerű infantilizmusnak vagy „titokbuziságnak”, ahogy a következő, '68-on nevelkedett generáció szerzői teszik. Csupán lehetényi iróniával idézi James Anderson 1723-as művéből, hogy „Mózes Nagymester gyakran vezérelte be az izraelitákat egy szabályos és általános páholyba, mialatt a pusztában bolyongtak.”² Ezt a hagyományt referálja Berényi Zsuzsanna Ágnes is könyve bevezetőjében: „egyesek szerint ókori gyökerekkel rendelkező szerveződés” (5).

Nagyra nőtt kamaszok kollektív tudattalanjába enged bepillantást a hazai páholyok esetlegesen fennmaradt, s a Magyar Országos Levéltárban megőrzött iratai, tagnévsorai alapján a szerző, ezek az adatok képezik az *Életrajzok* (129–282) egység legértékesebb elemeit. Megismerjük többek között Devecseri és Kosztolányi (hogy költőkkel példálóz-

zunk) vagy Kossuth és Mihályfi (hogy nagy evangélikusokkal büszkélkedjünk) szabadkőműves karrierjét. Ugyan felekezeti összesítést nem kapunk, de az olvasóban megfogalmazódik a gyanú, talán mégsem nemzetközi zsidó összekövésről van itt szó, ha ennyire fölültreprezentáltak a szervezetben az ágostai evangélikusok – valószínűleg azért, mert a két minta társadalmi beágyazottsága, rétegződése kísértetiesen hasonlított egymásra. A könyvnek eme nagyobbik s jobbik része méltán kelt sokakban érdeklődést, meglepetést, új felismeréseket.

A könyv kisebbik, egyben kevésbé sikerült része budapesti helynevekre, főként utcanevekre koncentrál. A módszertani nehézségekkel a szerző is tisztában van (13–14). Az utcanévadások dokumentációja meglehetősen hiányos, ha léteznek is szétszórva ezzel kapcsolatos jegyzőkönyvek, feljegyzések, azok felkutatása fáradtságosabb munka volna annál, mint amilyen értékes információkkal kecsegtetnek. Berényi Zsuzsanna Ágnes így a „mindent bele” demokratikus, egalitárius elvét alkalmazva kerületről kerületre haladva minden helyszínt pennahegyre tűz, ami akár halványan is meggyanúsítható szabadkőműves vonatkozással. Önkényes példával szemléltetve: a VII. kerületi helynevek majd' 87 %-a lesz így szabadkőműves vonatkozású (63), ebbe beleszámít az (eredetileg dűlőnév) Akácfa utca és a Rákóczi út is, az előbbi mint szabadkőműves szimbólum, az utóbbi fejedelem mint egy páholy névadója. Ha az imént hiányoltam az egzakt felekezeti összesítést, most kielégíthetem statisztikai érdeklődésemet. A kerületek versenyét a szabadkőműves vonatkozású helyszínek-helynevek tekintetében toronymagasan nyeri a VI. közel 97 %-kal (128). Igaz, ebbe beleszámít a Hajós utca is, melyről a szerző meglepően Hajós Alfrédra aszszociál (56–57), holott az utca körülbelül egyidős a későbbi olimpiai bajnokkal.

Leginkább az aránytévesztés róható fel tehát a műnek, az a hiba, melytől Horatius hangsúlyozottan óvja a költőpalántákat. Búza konkollyal, értékes, egyedi és hiteles adat keveredik itt felesleges információval, általánosító vélekedéssel vagy egyszerű találgatással. Nagy kár, hogy a téma legfőlkészültebb hazai kutatója, aki számos tanulmányában bizonyította már forrásismeretét, ezúttal a kiadvány jelentős hányadában engedni látszott a helytörténeti érdeklődésnek, a lokálpatriotizmusnak és a népszerűsítő megközelítésnek.

Csepregi Zoltán

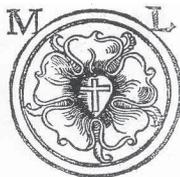
Jegyzetek:

¹ Szerb Antal: A királyné nyaklánca. Bp. 84-85.

² Uo. 79.

EVANGÉLIKUS EMLÉKEK A NYUGAT-DUNÁNTÚLON

SÁRVÁR

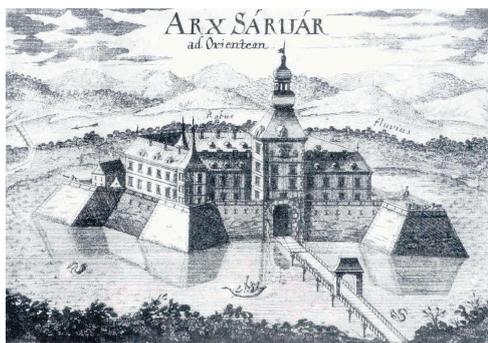

„Próféták által szolt rígen néked az Isten,
Az kit ígirt, ímé, vígre megadta fiát...”
(Sylvester János)

Sárvár az egyetlen középkori eredetű vár Sárospatakon kívül, amely a második világháború végén magántulajdonban és lakottan érte meg, így – ha némi módosulással is – eredeti formájában maradt ránk. Utolsó tulajdonosa a Wittelsbach bajor hercegi család volt, ők örökösödés útján jutottak hozzá, és a 15 ezer holdas, mintaszerűen vezetett birtokkal együtt a várkastély állapotára is gondot fordítottak.

Sárvár az oklevelek szerint már a 13. században állt, sőt egy ideig királyi vár volt. Mai alakját a 16. században nyerte, amikor Nádasdy Tamás birtokába került Kanizsai Orsolyával kötött házassága (1532) révén.

Nádasdy Tamás nemcsak híres hadvezér, hanem korának egyik legműveltebb főura volt, aki megjárta Itáliát is. Igazi reneszánsz nagyr, akit nem csupán tehetsége, hanem a Kanizsai-birtokból származó anyagi lehetőségei is segítettek elképzelései megvalósításában. Bár több várral is rendelkezett, Sárvárott alakította ki székhelyét és birtokközpontját. Az egykori gótikus várat, amelyből csak a kaputorony maradt meg a gótikus ülőfülkékkal, korszerű reneszánsz várrá építtette át. Az ötszögűen elrendezett palotaépületet ugyancsak ötszögű védőfalak övezték. A munkálatokat külföldi szakemberek irányították, a várfalakat és bástyákat olasz hadmérnökök tervezték. Először ún. földbástyákat emeltek (rótt gerendavázis szerkezetüket a várfalak alatt futó vizesárok megőrizte), ezeket 1615-ben kissé nagyobb alapterületű kőbástyákká építtették át. Ezeket a munkálatokat már Nádasdy Tamás fia, Ferenc idején végezte Sennyey Ferenc

Sárvár a XVII. sz. második felében. (Greisher Mátyás metszete)

Sárvár, a vár oldalbejárata

hadmérnök, aki a belső udvaron ma is látható feliratos kőtáblán ezt meg is örökítette. E védőöv ismeretetésére azért szenteltünk néhány sort, mert ez az egyetlen várunk, amelynek várfalai és bástyái épségben maradtak. Jóllehet a vizesárkot már régen megszüntették, a gótikus kaputoronyba helyezett szép reneszánsz kapukeret és a

belső udvar néhány díszes kapukerete mind e munkálatok emlékét őrzik.

A védőfalakkal körülvett reprezentatív palotaépület Nádasdy Tamás idején a Dunántúl legfontosabb kulturális központja volt.

A mohácsi csatavesztés után hazánk legnagyobb része protestáns hitre tért, egészen Pázmány Péter fellépéséig a reformált hitűek túlsúlya jellemezte a lakosság vallási összetételét. Bármily vonzó volna is meggyőződéses vallási öntudatról beszélni, nem szabad elfelejtenünk, hogy akkoriban a vallási élet terén a mai individuális szabadság ismeretlen volt. A protestantizmus térhódításában döntő szerepet játszott a nagybirtok. Egy-egy várúr a birtokaihoz tartozó falvaknak nemcsak védelméről gondoskodott, de ha ő maga is a lutheri tanokat követte – és eleinte többségüket

ez jellemezte – , külföldön tanult udvari papjai által prédikátorokat képeztetett, akik aztán faluról falura vándorolva prédikációjukkal könnyen megnyerték az új vallásnak az egész vártartomány népét.

Ez volt a helyzet Sárvárott Nádasdy udvarában is. 1534–35-ben Sylvester Jánost és Dévai Bíró Mátyást is ott találjuk. Mindketten Melanchthon tanítványai voltak Wittenbergben, maga Melanchthon, aki levelezett a nagy műveltségű humanista nádorral, ajánlotta Nádasdy kegyeibe a két tudóst. Sylvester Nádasdy udvarában iskolamesteri tisztséget töltött be. Latin grammatikája és nyelvgyakorló könyve írása közben fedezte fel a magyar nyelv alkalmasságát az időmértékes verselésre: „Mely idegen nemzet nem csodálkozik azon, hogy valaki magyar nyelven mindenfajta verssort tud írni görög és római mértékre. Ki hiszi el, hogy a szóalakzatokból, a súlyokból, mértékekből bárki bármit is le tud fordítani erre a nyelvre?” – s aztán bizonyosságul hexameterben írt ajánlást Újtestamen-

BÖJT – HÚSVÉT ISTENTISZTELETI REND

Békásmegyeren (Mező u. 12.):

Április 2., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet:
Orosz Gábor Viktor

Április 9., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Csepregi Zoltán

Április 13., nagycsütörtök

17.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Iványi Gábor

Április 14., nagypéntek

17.00 órákor istentisztelet bibliodramatikus
passióolvasással, igét hirdet: Donáth László

Április 16., húsvét ünnepe

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Április 17., húsvéthétfő

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

Április 23., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Paál Gergely

Április 30., vasárnap, az összegyülekezés napja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László
11.30-kor Gádor Magda és Nagy Sándor kiállításának
bezárása, közreműködik Lossonczy Tamás és
Papp Oszkár festőművész, valamint
Nagy T. Katalin művészettörténész
Nógrádi Péter zeneszerző műveiből Jobbágy Anett
énekel, Horváth Andrea és Pál Diana zongorán
játsszik.

12.30-kor közös ebéd

14.00 órákor Papp Oszkár *Rajzaimból* című albumának
és Donáth László „*Kiálts, ne sajnáld a torkod!*”
című kötetének bemutatója, közreműködik
Bodor Pál (Diurnus)

16.00 órákor vecsernye, igét hirdet:

Május 7., vasárnap,

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet:

Május 14., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet:

Május 21., vasárnap, az összegyülekezés napja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet:

12.00 órákor közös ebéd

16.00 órákor vecsernye, igét hirdet:

Május 25., mennybemenetel ünnepe

17.00 órákor istentisztelet, igét hirdet:

Május 28., vasárnap,

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet:

Június 4., pünkösd ünnepe

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Június 5., pünkösdhétfő

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet:

Az úrvacsorát a hónap 1. és 3. vasárnapján ünnepeljük.

Pilisvörösváron (református templom):

a hónap 2. és 4. vasárnapján 14.00 órákor

pünkösdvasárnap 14.00 órákor

A Csillaghegyi Evangélikus Gyülekezet- és Temp-
lomépítő Alapítvány hálásan köszöni mindazok
segítségét, akik az alapítványt befizetéseikkel és
adójuk egy százalékával támogatták. Kérjük, ha az
öregotthon építését és a gyülekezet egyéb céljait
fontosnak tartják, ajánlják fel 2005. évi személyi
jövedelemadójuk szabadon választott célra ren-
delhető **egy százalékát** alapítványunk számára.

ADÓSZÁMUNK: 18075096-1-41

BIBLIAÓRÁK

Jób könyve

Tanház Donáth László vezetésével

Alkalmaink: április 19-én és május 17-én,
szerdán 17.00 órákor

Bibliodráma

Muntag Ildikó és Falvy Dóra irányításával

„**Én vagyok az első és az utolsó...**” (Ézs 44,6)
április 8-án, szombaton 16.00 órákor és
május 13-án, szombaton 16.00 órákor

Gyermekkatekézis

Naszályi Márta és Váradai László vezetésével
minden vasárnap 10.00 órákor

Konfirmációi oktatás

Vári Krisztina vezetésével minden
második vasárnap délelőtt 10.00 órákor

TAVASZI HANGVERSENYEK

Május 7-én, vasárnap 18.00 órákor

VÁRALLYAY ÁGNES csembalóestje

Június 11-én, vasárnap 18.00 órákor

PÁL ANIKÓ és PÁL DIANA

négykezes orgona- és zongoraestje

Szerzőink:

CSEPREGI ZOLTÁN filológus

DEÁK DÁNIEL egyetemi hallgató

DONÁTH LÁSZLÓ evangélikus lelkész

DONÁTH MIRJAM újságíró

ITTZÉS NÓRA nyelvész

KERESZTY ÉVA

MÁRTONFFY MARCELL irodalomtörténész, teológus

NAGY T. KATALIN művészettörténész

NÁNAI LÁSZLÓ ENDRE evangélikus lelkész

PAMER NÓRA régész, építészettörténész

P. GÁBOR MÓZES történész

SCHWEITZER JÓZSEF főrabbi

VERES EMESE-GYÖNGYVÉR néprajzkutató, újságíró

ZSIGMOND BENEDEK armenológus

E számunkban gótikus és reneszánsz

úrvacsorai kelyhek és cibóriumok láthatók.

HÉT HÁRS

A Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség lapja

Felelős szerkesztő: Donáth László lelkész

Szerkesztők: Breuer Katalin felügyelő és Ittész Nóra

A gyülekezet lelkészi munkatársai:

Fülöp Attila segédlelkész, Görög Tibor nyugdíjas lelkész,

Gálos Ildikó gyülekezeti munkatárs

Cím: 1038 Budapest, Mező u. 12.

Tel/fax: 368-6118, fax.: 240-3771, mobil: 06-20-3989-059

E-mail: breuer@axelero.hu

Tördelés: Hartai Krisztina

Nyomtatás: Wesley Kiadó

Adományokat az OTP 11703006 – 20058830

számlaszámra várunk.